

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ

THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

2014 1, ISSN 2147-0790

Sahibi(Owner)

Sakarya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Muzaffer Elmas Adına Prof. Dr. Aziz Kutlar

Editör(Editor)

Doç. Dr. Ekrem Gül

Editör Yardımcıları

Doç.Dr. Şuayyip ÇALIŞ

Y.Doç.Dr. Hayrettin ZENGİN

Y.Doç.Dr. Adnan DOĞRUYOL (Yazı İşleri Müdürü)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Mustafa Akal

Doç. Dr. M. Kemal Aydın

Doç. Dr. Mahmut Bilen

Doç. Dr. Fuat Sekmen

Yrd. Doç. Dr. Ali Kabasakal

İletişim

Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Esentepe Kampüsü (Contact)

54187 Serdivan / SAKARYA

Tel: +90 (264) 295 62 23

sakaryaiktisat@sakarya.edu.tr

Yılda dört kez yayınlanan Sakarya İktisat Dergisi hakemli bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Dergimiz EBSCO İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASOS İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz Akademik Dizin İndeksi tarafından taranmaktadır.

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr.Erinç Yeldan - Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr.Eser Karakaş - Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Yıldırım - Anayasa Mahkemesi
Prof. Dr. Ömer Anayurt - Yüksek Öğretim Kurulu
Prof.Dr. Salih Şimşek -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Duman -Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr. Musa Eken -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Sami Güçlü -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Barca -Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Çoşkun Çakır -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Aziz Kutlar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Salih Barışık -Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Akal -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Bilgiç -Güvenlik Akademisi
Prof.Dr. Halis Çetin -Cumhuriyet Üniversitesi
Prof.Dr. Recai Çoşkun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi Altunışık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Delican -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih Dođanođlu -Adıyaman Üniversitesi
Prof.Dr. Davut Dursun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Erdem -Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. B. Zafer Erdođan -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. İbrahim Güngör -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Tevfik Güran -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Alper.E Güvel -Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal İnat -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet İncekara - İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet Kala -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut Kartal -Bartın Üniversitesi
Prof.Dr. Cüneyt Koyuncu -Bilecik Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Özer -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Onur Özsoy -Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Selahattin Sarı -Beykent Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Yılmaz - İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Recep Tarı -Kocaeli Üniversitesi
Prof.Dr. Ömer Torlak -Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf Tuna -İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Ulusoy -İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Vergil -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal Yıldırım -Anadolu Üniversitesi
III Prof.Dr. Gültekin Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Rasim Yılmaz -Namık Kemal Üniversitesi
Prof.Dr. Halil Kalabalık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Adem Uđur - Sakarya Üniversitesi

Doç.Dr. Sezgin Açıkalin -Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr. Hamza Al - Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Muzaffer Aydemir -Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç.Dr. M.Kemal Aydın -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Halil İbrahim Aydınli - Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Fehim Bakırcı -Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr. Tahsin Bakırtaş -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Mahmut Bilen -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Yüksel Birinci - Türk Patent Enstitüsü
Doç.Dr. Yaşar Bülbül -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Şuayyip Çalış -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Hamza Çeştepe -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Doç.Dr. Kazım Develioğlu -Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr. Burhanettin Duran -İstanbul Şehir Üniversitesi
Doç.Dr. Aykut Ekinci -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Bekir Gövdere -Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Ekrem Gül - Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Tuncay Güloğlu - Yalova Üniversitesi
Doç.Dr. Temel Gürdal -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Gürkan Haşit -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. İsa İpçioğlu -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Seyit Köse -Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç.Dr. Nagihan Oktayer -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Cem Saatçioğlu -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Naci Tolga Saruç -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Fuat Sekmen -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Hasan Tutar -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Habib Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Abdullah Keskin -Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Abdullah Yılmaz - Dumlupınar Üniversitesi
Doç.Dr. Handan Yolsal -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim G. Yumuşak -İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa Çalışır -Sakarya Üniversitesi

Editorial

Simgeler Silsilesi ve Aklın Kurnazlığı

Tarihte belirlenimcilik sorununun ötesinde bir tarihsel imlemler ve simgeler sorunu vardır. Öncelikle, tarih bilinçli olduklarının bilincindeki eylemlerin mekanı olarak ortaya çıkar. Ancak bu kesinlik, biraz yakından bakıldığında yok olur. O zaman Marksist kuramcılarla birlikte; Marks, 'Tarihin bilinçdışı amaçlarının ve istenmemiş ereklere' alanı olarak görülür.

İnsanların tarihsel eyleminin gerçek sonuçları, deyim yerindeyse, hiçbir zaman edimcilerin hedeflemiş oldukları sonuçlar değildir. Bunu anlamak pekte güç olmayabilir. Ama temel bir sorun yaratan, hiç kimsenin öyle olmalarını istemediği bu sonuçların, belli bir tarzda 'tutarlı' olarak ortaya çıkmaları, bir imleme sahip olmaları ve ne öznel (bir bilinç tarafından taşınan, birisi tarafından ortaya konulur) ne de tabiatla bulunduğumuzu sandığımız cinsten nesnel bir mantık olarak adlandırabileceğimiz bir mantığa uyar gibi görünmektedir.

Calvin'in ruhu ve dünya içinde çilecilik fikriyle beslenen ya da beslenmeyen yüzlerce burjuva birikim yapmaya başlar. Binlerce yıkıma uğramış küçük zanaatlar ve perişan kalabalıklar, fabrikalara girmeye hazırdır. Birisi bir buhar makinesi bir diğeri yeni bir dokuma makinesi icat eder. Filozoflar ve fizikçiler evreni büyük bir makine olarak düşünmeye ve onun yasalarını bulmaya çalışır ve çabalarlar. Sonuçta pek çok kurum oluşturulur. Söz konusu birey ya da grupların her birisi kendine özgü hedeflerin peşindedir. Hiçbir kimse bizatihi toplumsal bütünlüğü hedeflemez. Ancak sonuçlar bambaşka bir düzeydedir. Ortaya Kapitalizm çıkmıştır. Bu bağlamda, bu sonucun nedenlerinin ve koşullarının bütünü tarafından mükemmel bir biçimde belirlenmiş olması önemsizdir.

Burada önemli olan, bu sonucun başlangıçta ya da sonradan hiç kimsenin ve hiçbir şeyin ne istediği ne de garanti ettiği bir tutarlılığa sahip olması ve o sonucun tarihsel kendiliğinin, kapitalizm olmasını sağlayan bir imleme sahip olmasıdır.

İşte bu nedenle iktisat biliminin temel yapı taşlarıyla ilgili olan karşımızda bir boşluk olarak durmaktadır. Bilim olma iddiasını en çok hak eden iktisadın gelişimine katkıda bulunmak isteyen değerli akademisyenlerin çalışmalarını dergimize beklemekteyiz.

Saygılarımızla

Doç. Dr. Ekrem GÜL

Yrd. Doç. Dr. Adnan DOĞRUYOL

**KİŞİYE ÖZEL TALEPLERİN TOPLANMASI VE
PLANLANMASINDA SEÇİMLİ ÜRÜN AĞAÇLARININ
KULLANILMASI**

**USING OF ELECTIVE BILL OF MATERIALS IN THE
COLLECTION AND PLANNING OF CUSTOMIZED
DEMANDS**

Öğr. Gör. Çağla EDİZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Otomotiv Programı,
Sakarya Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
cagla.ediz@bilecik.edu.tr

Prof. Dr. Erman COŞKUN

Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü,
ermanc@sakarya.edu.tr

ÖZET

Küreselleşme, teknolojiye meydana gelen değişimler ve arzın talep karşısında hızla yükselişle birlikte, geniş kitlelere yönelik geleneksel seri üretim yöntemleri geçerliliğini yitirirken, kişilerin bireysel taleplerine göre gerçekleştirilen üretim yöntemleri yaygınlaşmakta ve buna bağlı olarak ürün çeşitliliği gün geçtikçe artmaktadır. İşletmeler, bu değişim süreciyle birlikte müşterilere ürün çeşitliliğini sunarken stok maliyetlerini azaltabilmek için aynı malzemelerin farklı kombinasyonlarından oluşan modüler ürünler tasarlama eğilimindedir. Modüler ürün sisteminde malzemelerin çok çeşitli şekillerde birleştirilmeleri mümkün olduğundan, her müşterinin farklı kombinasyonlarda oluşabilecek seçimi için ürünün tanımlanması, tanımlanan ürüne ait planlama yapılması zorlaşmaktadır. Çalışmada, modüler ürün imal eden ve stoklarla çalışan işletmelerde, taleplerin toplanması, üretim ve satın alma planlarının hazırlanmasında yaşanan mevcut karışıklıkların ortadan kaldırılmasına yönelik çözüm üretilmesi hedeflenmiş, söz konusu hedefin gerçekleşebilmesi için ürün ağaçlarının nasıl tasarlanması gerektiği irdelenmiş ve neticede seçimli ürün ağacı olarak adlandırılan yeni bir ürün ağacı modeli önerilmiştir. Önerilen ürün ağacının masa üreten bir işletmede uygulanmasıyla ilgili detaylar

sunulmuştur. Sonuç, önerilen seçimli ürün ağaçlarının, müşteri seçimlerinin toplanmasında ve toplanan talepler doğrultusunda ürün ağaçlarının oluşturulmasında, sistematik, standart ve yalın bir çözüm sunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ürün Varyantları; Ürün Ağaçları, Modüler Üretim, Seçimli Ürün Ağacı; Kitlese Özel Üretim*

ABSTRACT

Along with the globalization, technological developments and rapid rise of supply versus demand, while traditional mass production methods appeal to a wide audience has lost validity, production methods based on individual preferences of people become widespread and accordingly variety of products is increasing day by day.

With this process of change, while firms are offering a variety of products to customers, in order to reduce stock costs, they tend to design modular products composed of different combinations of the same materials. In modular product system, as it is possible to combine materials in different types, it will be difficult both identifying the product combinations for the selection of each customer and also planning of customized product based on customer preferences. The aim of this study is to collect of demands, eliminate current confusion in the preparation of production and purchasing plans and find solutions to such problem. In order to achieve the so called objectives, it is examined that how bills of materials should be designed and in conclusion a new bill of material model called as “elective bill of material” is suggested. Details related to the implementation of the recommended bill of material model in a firm producing tables are presented in the study. The result reveals that the elective bill of material recommended brings a systematic, standart and simple solution for the collection of customer selection and preparation of bill of materials according to customer demand.

Key Words: *Product Variants; Bill of Materials; Modular Production; Elective Bill of Material; Mass Customized Production*

1. GİRİŞ

Ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişmelerle birlikte global bir boyut kazanan ve bir o kadar da çetinleşen rekabet, üretimde kalite ve hızın yanında kişiye özel taleplere cevap verme zorunluluğunu getirmiştir. Bunun gerçekleşmesi, özel taleplere cevap verebilecek ürünlerin, tasarım aşamasından planlama ve üretim aşamalarına kadar teknoloji kullanılarak sistematik şekilde hazırlanabilmesiyle mümkün olacaktır. Diğer yandan, müşteri taleplerinin cevaplandırılma hızının önemli olduğu günümüzde, ürünlerin taleplere göre şekillendirilmesi, ürün ağaçlarının sistematik kullanımını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada, yarı mamül stoklarıyla üretim yapma zorunluluğu olan işletmelerde, üretim ve satın alma esnasında yaşanan sorunların giderilmesi adına, müşteri taleplerine göre oluşturulan ürün ağacı yapısının nasıl olması gerektiği incelenecek ve bir kodlama sistemi önerilecektir.

Çalışmanın birinci kısmında, konuyla ilgili yapılmış çalışmalara değinilmiş, ikinci kısımda seçimli ürün ağacı yapısı ve seçimli ürün ağacından statik ürün ağacı oluşumunun algoritması açıklanmış, üçüncü kısımda sistemin çalışması için gerekli asgari koşullara değinilmiş ve son kısımda bir örnek üzerinden model açıklanmıştır.

2. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Ürün ağaçları, önceleri yalnızca malzeme ihtiyaç planlarının hazırlanması ve üretim teknolojisinin optimize edilmesi (Stonebraker,1996:251) amacıyla kullanılmış; işletmelerin zamanla daha fazla müşteri odaklı hale gelmeleriyle (Griffiths vd. ,2000:111) beklentileri karşılayacak esnek bir yapıya bürünmüştür. Diğer bir tabirle teknolojinin değişmesi ve arzın talep karşısında hızlı yükselişiyle birlikte, kişiye özel ürünlere geçiş yaşanmış, böylece müşteri tercihinine göre şekillenen, ürün konfigürasyon sistemine dayalı ürün ağaç modelleri geleneksel ürün ağaçlarının yerini almıştır. Literatürde jenerik, dinamik ya da modüler ürün ağaçları gibi farklı isimlerle anılan bu tarz yapılar özellikle 90'lı yıllardan itibaren giderek artan şekilde üretim

sistemlerinin önemli bir parçası haline dönüşmüş, dolayısıyla buna yönelik çalışmalar hız kazanmıştır.

1990'ların ilk yarısında bilgisayar sektörünü ele alan bir çalışma yapan, Fohn ve arkadaşlarına göre (1994:3), sektördeki temel problem, diğer endüstrilerde olduğu gibi, sipariş edilen ürünlerin üretime uygun olma şartı ve ürünün teklif edilen fiyatla tesliminin sağlanmasıdır. Çalışmayı gerçekleştiren bilim insanları söz konusu problemi çözmek için, karşılıklı memnuniyet esasına dayalı, "kişisel bilgisayar konfigürasyon sistemi" adıyla kısıtlara dayalı bir modelleme ortaya koymuşlardır. Buna paralel bir çalışmayı siparişe özel mobilya imalatı yapan bir şirkette uygulayan Ariano ve Dagnino (1995:45); talepler, ürün konfigürasyonları ve ürün ağaçlarının yapılandırmasını dinamik olarak entegre eden bir sistem üzerine çalışmıştır. Yine mobilya üzerine çalışma yapan Olsen ve diğerleri (1997:29), ürünün tam varyantlarını kapsayan jenerik ürün ağaçlarını programlama dili kullanarak oluşturmuştur. Sistem sayesinde, muhtemel varyantların, parçalar arasındaki fonksiyonel ve yapısal ilişkiler düşünülerek hazırlanması mümkün olmuştur. Bu tarz çalışmalarla birlikte 90'ların sonuna gelindiğinde ürün ağaçları geleneksel yapılarından sıyrılmaya, farklı beklentilere cevap verecek bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Jiao ve diğerleri 1999 yılında (1999:95), objeye dayalı programlama yöntemiyle ürün aileleri için bilgi modelleme sistemi geliştirmiştir. Bunların birincisi ürün yapısıdır. Bütün ürün çeşitleri ortak bir yapıyı paylaşırken; ürün, montaj, komple gibi fiziksel ya da kavramsal olabilen bu yapılar standarttır. İkincisi, değişken parametrelerdir ki bunlar üstteki ürün yapılarının altında değişkenlik gösteren özellikler veya yapılarıdır. Model, renk, var-yok gibi parametreler buna örnek olarak verilebilir. Konfigürasyon kısıtlarını içeren üçüncü kısım, ürün yapıları ya da değişkenler arasındaki ilişkileri belirler. 2000'li yıllarla birlikte müşteri odaklı üretimin giderek yaygınlaşmasıyla kişiselleştirilmiş üretime yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Duray (2000:608), kitlesel özel üretimi, müşterinin üretim döngüsüne hangi aşamada dâhil olduğuna bakarak sınıflandırmıştır. Buna göre müşteri; tasarım, üretim, montaj veya kullanım aşamasında

özelleştirmeye dahil olabilir. Üretim aşamasında modüleriteyi temel alan Forza ve Salvador (2002:37) bir kalıp işletmesinde yaptıkları çalışmada, müşteri istekleri, üretim süreci ve lojistik faaliyetleri aynı anda kontrol eden, böylece özel taleplere hızla cevap verebilecek bir yazılım geliştirmiştir. Ardından modüler ürün dizaynı ve bunun yararları üzerine yapılan çalışmaları bütüncül bir bakış açısıyla inceleyen Gershenson ve diğerleri (2003), uzlaşma ve çatışma alanlarını tespit etmişler ve modüler tasarımın tüm araştırmacılar tarafından faydalı olduğunda uzlaşılmasına rağmen, bilimsel olarak bu faydaların gösterilemediğini öne sürmüşlerdir. Buna paralel olarak nispeten ürün ağaçlarıyla ilgili yapısal problemleri elen alan çalışmaların ardından somut kazançlar sağlamaya yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. Tseng ve diğerleri (2005:913), ürünün en kısa zamanda ve doğru şekilde yapılmasını sağlayarak, zaman ve maliyetleri azaltmayı amaçlamıştır. Araştırmacılar bunun için yeni ürün ağaçlarının yapılandırmasında, “durum tabanlı çıkarsama” metodunu (CBR-Case Based Reasoning) kullanmıştır. Benzer durumlardan elde edilen kazanımlar, mevcut sorunun tespiti ve tasarımcılar için doğru bir istikamet sunmaktadır. Çalışmaları bir adım öteye taşıyan Hong ve diğerleri (2006:3297), ürün aile modellerinde müşteri talebine göre uyarlanan ürün ve parametreleri, ağaç üzerinde “ve -veya“ düğümlerinden oluşturmuştur. Bu sistemle; müşteri seçimlerinin ardından ortaya çıkan taleplerin, algoritma aracılığıyla performans ve maliyet açısından değerlendirilmesi sağlanmış, böylece en iyi ürün konfigürasyonuna ulaşmanın yolu açılmıştır. Buna müteakip Zhou ve diğerleri (2007), ürün konfigürasyon kısıtlamalarını ekleyerek Hong ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmanın kapsamını genişletmişlerdir. Aynı yıl içinde Matias ve diğerleri (2007) İspanya’da çeşitli kapı fabrikalarında uygulamaya koydukları çalışmalarında, müşteri seçimlerine göre otomatik ürün ağacı oluşturma modeli üzerinde durmuştur. Modelde, tüm alternatifleri kapsayan bir ürün ağaç yapısı oluşturulmuş ve bunun içinden alt ve yan bileşenlerin seçimiyle, üretim öncesi özel ürün ağacının oluşumu sağlanmıştır. Konuyu daha geniş bir perspektiften ele alan Trentin ve diğerleri (2011:260), sekiz ülkede üç farklı sektör üzerine üretim yapan 238 fabrikada, ürün konfigürasyon

sisteminin zaman performansı üzerindeki pozitif etkilerini araştırmış ve olumlu neticeler elde etmişlerdir. Ürünün yapılandırması esnasında ortaya çıkan sorunları engellemek için yola çıkan bir diğer çalışma Yang ve Dong (2012:592) tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonuçta araştırmacılar, “kısıt sağlama problemi” (CSP - constraint satisfaction problem) olarak bilinen yöntemin uygulandığı bir metot önermişlerdir. Burada müşteri seçimlerinden sonra, şayet üretimi uygun olmayan bir komple varsa, bunun kaldırılıp yerine alternatif bir komple sunulması sistem tarafından gerçekleştirilir. Birden fazla çözümün olduğu durumlarda, çok amaçlı karar modelleri devreye girerek müşteri tercihlerine göre en optimum seviyeye ulaşılmaya çalışılır.

3. MÜŞTERİ TALEBİNE GÖRE OLUŞACAK SEÇİMLİ ÜRÜN AĞAÇ MODEL ÖNERİSİ

Geleneksel ürün ağaçlarında her seviyedeki bileşen, bir alt seviyedeki bileşene göre “baba”, alt seviyedeki bileşen ise üst seviyedekine göre “oğul” bileşendir. Bu seviyeler, bileşenlerin takip ettiği işlem sıralamasına göre hiyerarşik şekilde oluşmaktadır (Somar, 2004:5). Söz konusu ürün ağaçlarının oluşturulması esnasında, uyulması gereken birtakım kuralları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Bertrand v.d., 2000:173-174).

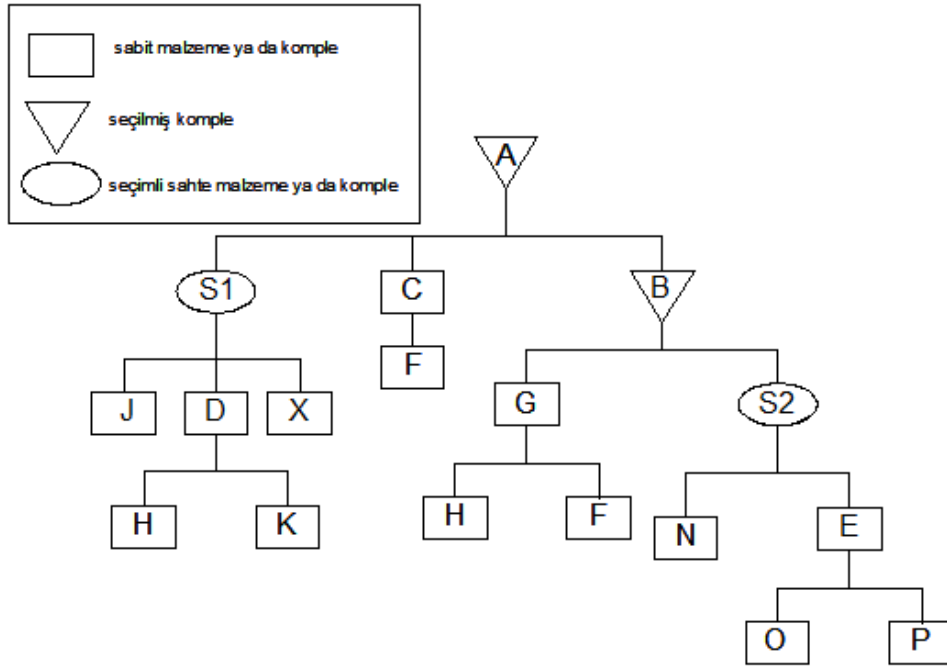
- Parça numarası ve kayıt bilgileri, tüm şirket departmanlarının ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir.
- Parça numaraları her parça için özel olmalıdır. Bir parçada yapılan revizyon sonucu ortaya çıkan yeni parçaya -büyüklük veya işlev bakımından artık yeni bir parçaya karşılık geldiğinden- yeni bir numara verilmelidir.
- Ürün ağacında iş gücü değil, malzemeler gösterilmelidir.

- Ürün ağacındaki kademelendirme mümkün olduğunca az olmalıdır.
- Ürün ağacında değişiklik yapılacağı zaman firmadaki ilgili tüm departmanların onayı alınmalıdır.

Ürün ağaçları günümüzde, planlama işlevinin dışında kişiye özel üretimde varyant yapıların oluşturulmasına yönelik bir fonksiyon yüklenmiş olmasına rağmen, yukarıda söz edilen kurallar geçerliliğini korumaktadır. Ürün ağaçlarıyla ilgili mevcut uygulamalarda, varyant yapı, ürün ağacının en üst seviyesindeki malzemeler için kullanılabilen, alt seviyelerdeki kullanım üretim planlamasında karışıklığa neden olmaktadır (Veen ve Wortmann, 1992:328). Ancak bilgi teknolojilerinin gelişmesi, buna bağlı olarak stok izlenebilirliğinin RFID, kare barkod gibi tekniklerle daha sağlıklı şekilde gerçekleştirilmesi, müşterilerin her seviyede seçim yapabilmesini olanaklı kılan daha kapsamlı ve karmaşık ürün ağaçlarının geliştirilmesine imkan tanımıştır. Buradan hareketle çalışmada söz konusu problemleri çözebilecek yeni bir ürün ağacı modeli ortaya konacak ve bu yeni model “*seçimli ürün ağaçları*” olarak adlandırılacaktır.

Seçimli ürün ağaçlarının altında bulunan malzemeler, sabit, seçilmiş ve seçimli malzemeler olarak başlıca üç grupta toplanabilir. “*Sabit malzemeler*” aynı ürün altında, üründen ürüne çeşitlilik arz etmeyen malzemeleri ifade ederken; “*seçimli malzemeler*”, müşteri talebine göre seçilerek karar verilen malzemeleri; “*seçilmiş malzemeler*” ise, altında bir veya birden çok seçimli malzeme bulunduran kompleleri belirtir. Bu kompleler, müşterilerin alt seviyelerde yapmış oldukları tercihlere göre şekillenmekte ve buna göre otomatik olarak ortaya çıkmaktadır. Seçimli ürün ağaçları, ürün içeriğindeki sabit malzemeleri kapsadığı gibi, müşteri tarafından seçilebilecek tüm seçimli malzemeleri de kapsamlıdır. Bazı ürünler için, seçimli malzemelerin kombinasyonunda bir takım kısıtlamalar olabilmektedir. Bu kısıtlamalar, müşteri seçimleri esnasında arka planda çalışan bir algoritma aracılığıyla gerçekleştirilebilir.

Şekil 1. Seçimli ürün ağacı örneği

Şekil 1.'de seçimli ürün ağacı örneği görülmektedir. Her seviyedeki malzemeler için seçim yapılmasına olanak tanıyan seçimli ürün ağaçlarından statik ürün ağaçlarının oluşması esnasında, şu şekilde bir sistemin çalışması öngörülmektedir:

- Tasarım esnasında, seçimli ürün ağacındaki alt ve üst bağlantılar oluşurken, seçimli malzemeler için sahte bir malzeme kodu seçimli malzeme olduğu belirtilerek eklenir. Algoritma aracılığıyla, bu malzemenin altındaki malzemeler için müşterilerden seçim yapılması istenir.
- Müşteri A ürününden sipariş açarken, A ürün ağacı altındaki seçimli malzemeler arasından seçim yapılması istenecektir. Yukarıdaki örnekte müşteri, S1 seçimli malzeme grubu içinden J, D ya da X'i; S2 seçimli malzeme grubu içinden N ya da E 'yi seçecektir.
- Seçimli ürün ağaçlarında, malzemeler müşteri tarafından seçilirken, ürün ağacı içindeki sabit malzemelerde herhangi bir değişiklik olmaz, diğer yandan altında seçimli malzemeleri barındıran seçilmiş malzemeler seçime göre bir algoritma aracılığıyla yeni kodlarını alır. Statik ürün ağacının oluşması esnasında seçilmiş malzemeler, kendi kodunun sonuna eklenen bir ayraç ve alt seviyelerindeki değişken malzeme kodu yazılarak statik ürün ağaçlarına işlenir. Örneğin, müşteri A ürününü talep ederken J ve N malzemelerini seçmesi halinde, oluşan statik ürün ağacı altındaki S1 seçimli malzemesi yerine J; S2 seçimli malzemesi yerine N; B seçilmiş malzemesi yerine B+N kodu olmalıdır. Ürün koduysa, seçilmiş malzemelerde olduğu gibi, altında bulunan seçimli malzeme kodları eklenerek oluşturulur. Seçimli ürün ağacındaki A kodu yerine, seçimli ürün ağacından oluşturulan statik ürün ağacında A+J+N olacaktır. Aynı seçimli malzemelerin seçilmesi sonucunda seçilmiş malzemelerde aynı kodlara ulaşılmalıdır. Bunun için seçilen malzeme kodları, seçilmiş malzeme kodlarına ayraçlarla eklenmeden önce aynı sıralamada olması sağlanmalıdır. Bir algoritma sayesinde, seçilen malzemeler, önce alfasayısal sıralamaya tabi tutulup revize edilerek eklenirse, müşterinin hangi sıralamada seçim yaptığı önemli olmaksızın aynı kodlara ulaşılabilir.

- Malzemeler üretildiğinde otomatik olarak etiketlenmelidir. Böylece üretim planlamalarında bu kodlar üzerinden hareket edileceğinden işletme içinde yapısal bütünlük sağlanmış olacaktır.

Ürün ağaçlarının mümkün olduğunca basit hazırlanması, sistemin anlaşılır olmasına olanak sağlayacaktır. Ürün tasarımı esnasında alınacak bazı basit önlemlerle, sistemin daha yalın olarak uygulanması sağlanabilir. Bu önlemler:

- Ürün ve işletme kısıtlamaları engel olmadığı takdirde, seçimli malzeme eklemeleri imalat sürecinin son aşamalarına kaydırılmalıdır. Diğer bir deyişle, seçimli malzemelerin ürün ağaçlarının en üst seviyesinde bulunması ideal durumdur. Şekil 1.'de, A ürününün altında bulunan S1 ve S2 malzeme grubu altında görülen J, D, X, N, E malzemeleri seçimli malzeme, B seçimli komple ve diğerleri sabit malzemelerdir. Örneğin, bir otomobil üretim fabrikasında, üretim hattının en sonunda opsiyonel olarak takılan klima S1 seçimli malzemesine örnek teşkil ederken, araç iç döşemelerinden önce yerleştirilmesi gereken 1600 cc ve 1800 cc opsiyonlu iki motor S2 seçimli malzemesine örnek olarak gösterilebilir. İşletmede, motor takılmasının iç döşemeden sonraya alınmasını sağlayabilecek bir tasarım değişikliği ürün ağacını ideal duruma yaklaştırmış olacaktır.
- Eğer, şirket içindeki kısıtlardan dolayı değişken malzeme ürün altındaki en üst seviyeye taşınamıyorsa, seçilmiş malzeme altında, mümkün olduğunca birden çok seçimli malzemenin olmaması, planlama sürecinin karmaşık bir hale gelmesini engelleyecektir. Şekil 1.'de, B seçilmiş malzemesinin altında bulunan G sabit malzemesi, seçimli malzeme olarak verilseydi, hem G, hem S2 seçimli malzeme olacağı için yapı karmaşık bir hal almış olacaktı.

Yukarıdaki şartların sağlanması yapıyı basitleştirecektir, ancak basitleştirmenin yapılamadığı durumlar sistemin uygulanmasına bir engel teşkil etmez. Çünkü, aynı seçimlerle üretilen komple ve ürün kodunun sistem tarafından her zaman aynı şekilde verilebiliyor olması MRP

çalıştırılarak üretim planlama yapılabilmesine olanak verecektir. Bu durum işletme için kompleks bir yazılım gereksinimini ortadan kaldıracığı gibi, böyle bir yazılımın beraberinde getireceği uygulama zorluklarını da engellemiş olacaktır.

3.1. Sistemin Uygulanabilmesi İçin Gerekli Koşullar

Önerilen sistemin uygulandığı yerlerde başarı sağlanması için bazı asgari şartlar gereklidir. Bunlardan birincisi, müşteriye taleplerini seçimli olarak gerçekleştirme imkânı sunulmasıdır. Eğer talep edilen ürün için, müşteriye belirli yönlendirmeler dâhilinde büyüklük, desen gibi özellik girişi yaptırılıyorsa, çalışma burada uygulanamaz. Bunun nedeni olarak yönlendirmelerle müşteriye özellik girişi yaptıran işletmelerin çalışma metodu üzerinde durmak gerekir. Bu işletmelerde genel olarak malzeme üzerinde ebatsal bir skala belirlenmekte ve bu skala dahilinde müşteri tarafından giriş yapılması istenmektedir. İmal edilecek bir kitaplığın genişlik ölçüsünün girişi bu yapıya bir örnektir. Diğer bir yöntemse, renk veya yoğunluk seçimlerinde olduğu gibi, verilen farklı seçenekleri kullanarak bir kombinasyon ortaya koymak ve talep edilen özelliğe ulaşmaktır. Bu yöntem sıvı olan malzemelerin kullanıldığı ürünlerde görülebilmektedir. İç veya dış cephe boyalarının müşteri tarafından talep edilmesinde, farklı renklerin, farklı bileşen oranlarıyla karıştırılarak istenen renk bileşenine ulaşılabilmesi buna bir örnektir. Örneklerde olduğu gibi, müşterinin belirli bir özellik için giriş yaparak sipariş verdiği durumlarda talep edilen özelliklerin skalası çok geniş boyutlara ulaşabilmektedir. Bu nedenle, söz konusu yöntemlerle çalışan işletmelerin siparişe göre ürün üretmesi ve stoksuz çalışması daha rastlanan bir durumdur. Diğer yandan ürün, üretici tarafında sunulan malzeme veya özellik alternatifleri arasından yapılacak seçimle belirleniyorsa, geçmiş tecrübelerden elde edilecek verilere göre ürünler, üründe kullanılan komple veya malzemeler stokta bulundurulabilir.

Çalışmanın uygulanabilmesi için gereken bir diğer şart, stokların kayıt ve takibinde otomasyona geçilmiş olmasıdır. Stok bilgisinin bir yazılım aracılığıyla otomatik olarak etiketlendirildiği, barkod, RFID gibi tekniklerle stok etiketi okumalarının yapıldığı yerlerde çalışma uygulanabilir. El terminalleri, barkod gibi etiket okumada kullanılan cihazların, algı hassasiyeti arttıkça, daha küçük alanlara daha fazla bilginin yüklenmesi mümkün olmaktadır. Bu teknolojik gelişme, ürün etiketlerinin içerisine çok sayıda bilginin kodlanmasına izin vermektedir. Otomasyonun sağlandığı yerlerde, malzeme kodlarının okunması, stoklarda olup olmadığının sorgulanması ve yerlerinin tespiti otomatik olarak yapılacağından, stok kodlarının uzun veya karmaşık olması bir zorluk teşkil etmeyecektir.

3.2. Seçimli Ürün Ağacı Uygulama Örneği

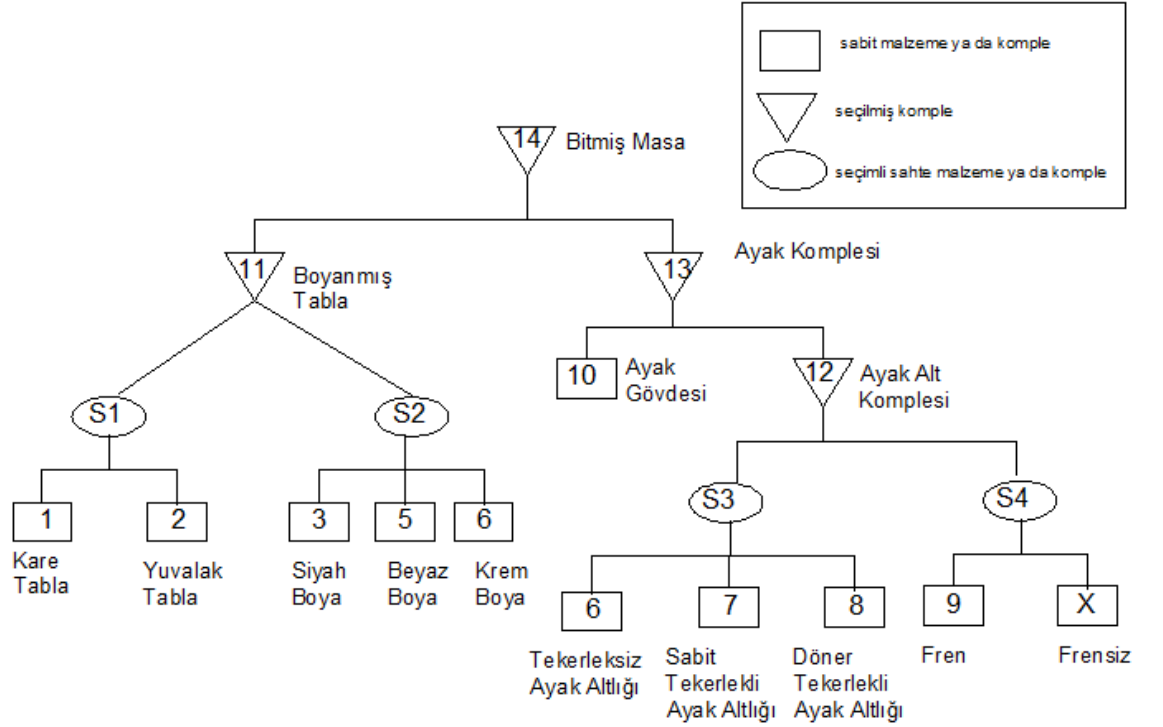
Seçimli ürün ağacındaki algoritma yapısının nasıl çalıştığı bir masa imalatçısı örneğiyle anlatılabilir. Üretilecek masa, masa üst malzemesi, masa bacağı ve masa ayağı olmak üzere başlıca üç kısımdan oluşsun. Tüm parçaların, modüler tasarlandığı, masa ayaklarının tekerlekli ya da tekerleksiz olabileceği varsayılın. Tekerlekli olması tercih edilen masa, kendi içinde döner tekerlek veya sabit tekerlek alternatifleri barındırabilir. Bunlara ek olarak, masa tekerleklerinin frenli ya da frensiz olması başka bir opsiyon olarak sunulabilir. Masa bacağının tüm masalar için standart olarak sunulduğu örnekte masa üstü, yuvarlak veya kare masa olarak seçilsin. Müşteriye sunulan masa renkleri siyah, beyaz ve krem olarak belirlensin. İşletmenin boyama işlemlerini firma dışına fason olarak yaptırdığını ve bu nedenle elinde boyanmış masa üstlerinden stok tuttuğu varsayılın. İşletmede yine müşteri taleplerinin karşılanmasına hız kazandırmak için, frenleri genel olarak, döner veya sabit tekerleklere monte ederek stok tuttuğu kabul edilsin. Ürün grubunda kullanılan malzemeler Tablo 1.'de görüldüğü gibi kodlansın:

Tablo 1. Malzeme Kod ve Ad Listesi

Malzeme Kodu	Malzeme Adı	Malzeme Kodu	Malzeme Adı
1	Kare Tabla	8	Döner tekerlekli ayak altlığı
2	Yuvarlak Tabla	9	Fren
3	Siyah Boya	10	Ayak gövdesi
4	Beyaz Boya	11	Boyanmış masa tablası
5	Krem Boya	12	Ayak alt kompleksi
6	Tekerleksiz ayak altlığı	13	Ayak kompleksi
7	Sabit tekerlekli ayak altlığı	14	Bitmiş masa

Bu durumda, seçimli ürün ağacı şu şekilde olacaktır.

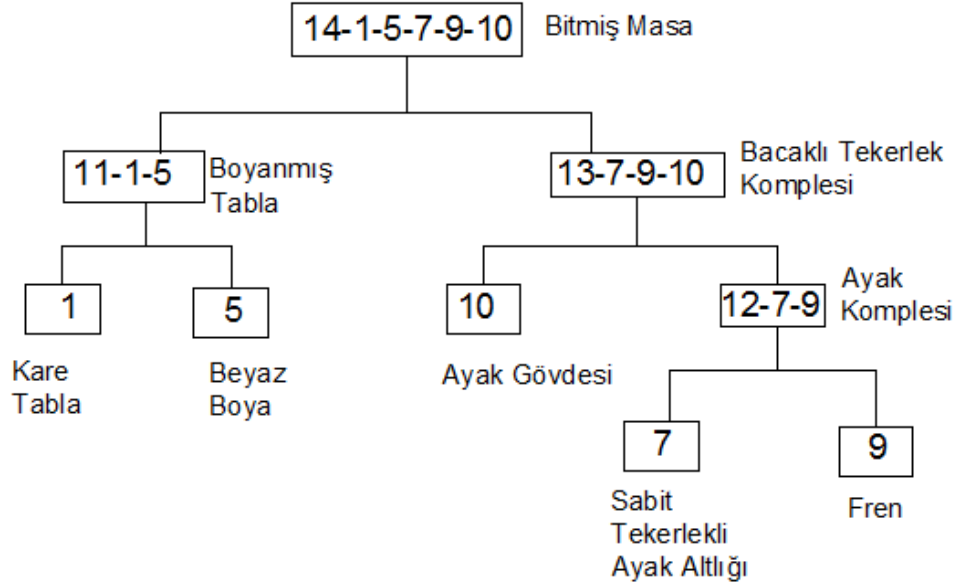
Şekil 2. Bitmiş Masa Seçimli Ürün Ağacı

Şekil 2.'de örneği verilen seçimli ürün ağacı tasarlandıktan sonra aşağıdaki uygulamaları izleyecektir:

- Müşteri talep ettiği ürünü seçtikten sonra karşısına dört seçim çıkacak ve bu seçimleri girmesi istenecektir. Söz konusu seçimler, masa üstü, renk, ayak ve fren seçimleridir.
- Müşterinin kare masa üstü, beyaz rengi, sabit ve frenli tekerleği seçtiğini varsayalım.
- Müşteri seçimleri yaptığı esnada bir algoritma aracılığıyla, seçimli ürün ağacından statik ürün ağacı oluşturulur. Oluşan statik ürün ağacı şu şekildedir:

Şekil 3. Talep edilen statik ürün ağacı

- Şekil 3.'de görüldüğü gibi, müşteri seçimlerini yaptığıında, “seçilmiş malzeme” olarak adlandırılan malzemeler, altlarındaki seçimli malzemeleri, kendi kodlarına ekleyerek şekillendirecektir. Bu esnada algoritma, eklenen kodların alfasayısal sıralamada olup olmadığını araştırarak ve kendi koduna eklenen kodları alfabetik sıralamalara göre revize edecektir.
- Tek sipariş üzerinden planlamada, ürün ağaçlarının en üst seviyesinden başlanır ve aşağıya doğru gidilir. Talep edilen ürün 14-1-5-7-9-10

ürünüdür. Stoklarda bu ürün varsa, müşteriye gönderilir. Eğer yoksa, 14-1-5-7-9-10 ürünü için iş emri açılır ve ürün ağaçlarındaki ikinci seviyelerdeki, 11-1-5 ve 13-7-9-10 ürünleri için sorgulama yapılır. Bunların da olmaması durumunda, iş emri açılarak bir alt seviyelerdeki, 1, 5, 10 ve 12-7-9 sorgulanır. Bu malzeme sorgulamalarında da eğer stoklarda malzemeler bulunamamışsa, 1, 5 ve 10 için satın alma emri açılırken, 12-7-9 için iş emri açılır ve tekrar bir alt kompleye gidilerek 7 ve 9 sorgulanır. Bulunamazsa bu malzemeler için de satın alma emirleri açılır.

- Siparişler planlama için topluca çalıştırıldığında, talep edilen aynı ürün kodları toplanır. Stokların kayıtlı olduğu veri tabanının kopyası olan bir ara veri tabanından, yukarıda anlatıldığı gibi, bulunan malzeme stokları sırasıyla düşürülür. Böylece, farklı ürün kodları altında bulunan aynı malzeme numaralarının da planlaması doğru sağlanmış olur. Bu şekilde zorunlu ihtiyaçlardan dolayı ara mamül stoklarıyla çalışmak zorunda olan işletmeler için müşteri taleplerine göre üretim planlaması yapılabilirliği sağlanmış olur.

SONUÇ

Bilgi işleme teknolojileri geliştikçe kitle üretiminden kişiye özel üretime geçiş yaşanmış, bununla birlikte üreticiler, mümkün olduğu ölçüde modüler ürünler tasarlayarak maliyetleri ve stok çeşitliliğini azaltma yolunu seçmiştir. Söz konusu süreç, müşteri taleplerine göre hızlı bir şekilde oluşabilecek ürün ağacı modeli ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu da ancak bilgi işleme sistemlerinin kurulmasıyla sağlanabilir.

Literatürde yer alan birçok çalışmada ürün çeşitlendirmesi, programın içine yerleştirilmiş alternatiflere göre yapılabilmektedir. Sisteme ürünle ilgili müşterinin tercih edebileceği yeni bir özellik eklenmesi, veritabanı veya algoritmanın yazılımcı tarafından revize edilmesiyle gerçekleşir. Bu çalışmada önerilen sistem, genel bir algoritmayla oluşturulduğundan, yeni eklenen malzemeler veya malzeme seçenekleri için veri tabanı yahut yazılımda değişiklik yapmak gerekmez. Bunu gerçekleştirmek üzere

algoritma, ürün ağacına seçimli olarak yerleştirilen her malzeme için müşterinin seçim yapması ve seçimli olarak eklenen malzemelerin tüm üst seviyelerinin sistem tarafından seçimli malzeme olarak algılanmasını sağlar. Böylece kullanıcı, herhangi bir yazılım değişikliğine gerek duymadan seçimli malzeme sayısını çoğaltabilir. Bu kolaylığın yanı sıra çalışmayla birlikte ürün ağaçlarının hazırlanma ve revize edilme süreçleri sadeleştirilmiştir. Şöyle ki ürün çeşitlendirmesi için, bir üst komple içindeki değişken sayılarının çarpımı kadar bir çeşitlilik söz konusudur. Mobilya sektöründe son derece basit bir ürün olan masa üretimi örneğinde bile; tabla, boya, tekerlek ve fren değişkenleri düşünüldüğünde, $2 \times 3 \times 3 \times 2 = 36$ adet farklı ürün ağacı hazırlamak; her ürün ağacında değişen ara kompleler ve üst kompleler için farklı bir komple numarası ve ürün numarası vermek gerekecektir. Gerçek hayatta, mobilya sektöründeki bu çeşitliliğin bir ürün için binlere ulaştığı görülmektedir. Geleneksel ürün ağaçlarında olduğu gibi; müşteri taleplerinin toplanarak hangi ürün ağacına eş değer talep yapıldığının sorgulanması süreci oldukça yavaşlatacaktır. Diğer yandan malzemelerin geçireceği revizyonlar sonucunda ürün ağaçlarına ayrı ayrı giriş yapılması iş yükünü arttırırken, aynı kayıtların farklı yerlerdeki tekrarı güvenilirliği azaltacaktır. Bu nedenle tek bir ürün ağaç modeli üzerinden gerektiğinde türetilen ve kullanılan, seçimli ürün ağaçlarıyla çalışmak, yaşanabilecek karışıklıkları engelleyecek, aynı zamanda iş yükünü hafifletecektir. Bu kolaylıklara ek olarak, farklı taleplerde oluşan aynı ara stoklar, sistemde aynı ad verilerek tespit edilebilmekte böylece işletme, sistem sayesinde basit bir yöntem kullanarak ara stoklu çalışabilme yeteneği kazanmaktadır. Nitekim yeni ürün ağacının oluşumunda önerilen algoritma sayesinde, ara kompleler altındaki seçimli malzemeler ne kadar çok ve bu malzemelerin ürün ağacı altındaki seviyeleri ne kadar karışık olursa olsun, seçilmiş kompleler altında aynı seçimlerin yapılması her zaman aynı madde kodlarına ulaşılmasını sağlayacaktır. Farklı müşteriler, malzemeler arasından seçimlerini yaparak farklı ürünler talep etse bile oluşan seçilmiş komplelerin bazıları aynı olabilir. Böylece üretim gerçekleştirme esnasında, çoğu zaman hazırlık zamanları gözetilerek plana göre fazlaca üretilen ve stoklanan ara komplelerin, aynı

zamanda gelecekteki müşteri talepleri sonucunda oluşacak ihtiyaçlarda kullanılabilirliği sağlanmış olacaktır.

Ürün ağacının oluşturulması sonucunda kayıtların veritabanında ve etiketlerde tutulmaya başlandığı yeni çalışma sistemlerinde, stok kodlarının uzunluğu ve çeşitliliği problem olmayacağından, stok kodlarının oluşturulmasında izlenen sistematik yaklaşım işletme içindeki üretim ve satın alma planlarının doğru bir şekilde yapılmasını sağlayacaktır. Böylece, mevcut tek seviyeden oluşan ürün varyant uygulamalarının daha ilerisinde, müşteri tarafından ürün ağacının alt seviyelerindeki talepleri de değerlendirebilen ve müşteriye talep ettiği ürünü, stoklu çalışma şartlarında da sunabilen bir sistem sağlanmış olacaktır.

KAYNAKLAR

ARIANO, M. ve DAGNINO, A. (1996). “An intelligent order entry and dynamic product structure system for manufacturing customized furniture”, *Computers & Electrical Engineering*, 22(1):45–60.

BERTRAND, J.W.M.; ZUIJDERWIJK, M.; HEGGE, H.M.H. (2000). “Using hierarchical pseudo bills of material for customer order acceptance and optimal material replenishment in assemble to order manufacturing of non-modular products”, *International Journal of Production Economics*, 66(2):171-184.

DURAY, R.; WARD, P.T; MILLIGAN, G.W; BERRY, W. L. (2000). “Approaches to mass customization: configurations and empirical validation”, *Journal of Operations Management*, 18(6):605-625.

FOHN, S.M.; LIAU, J.S.; GREEF, A.R.; YOUNG, R.E.; O'GRADY, P.J. (1995). “Configuring computer systems through constraint-based modeling and interactive constraint satisfaction”, *Computers in Industry*, 27(1): 3-21

FORZA, C. ve SALVADOR, F.(2002). “Product configuration and inter-firm co-ordination: an innovative solution from a small manufacturing enterprise”, *Computers in Industry*, 49(1):37-46.

GERSHENSON, J. K.; PRASAD, G. J.; ZHANG, Y. (2003). “Product modularity: Definitions and Benefits”, *Journal of Engineering Design*, 14(3): 295-313.

GRIFFITHS, J.; JAMES, R.; KEMPSON, J. (2000). “Focusing customer demand through manufacturing supply chains by the use of customer focused cells: An appraisal”, *International Journal of Production Economics*, 65(1): 111-120.

HONG, G.; HU, L.; XUE, D.; TU, Y. L.; XIONG, Y. L. (2008). “Identification of the optimal product configuration and parameters based on individual customer requirements on performance and costs in one-of-a-kind production”, *International Journal of Production Research*, 46 (12): 3297-3326.

JIAO, J. ve TSENG M.M. (1999). “An Information Modeling Framework for Product Families to Support Mass Customization Manufacturing”, *CIRP Annals - Manufacturing Technology*, 48(1) : 93-98.

MATIAS, H.J.C.; PEREZ, G.H.; PEREZ, G.J.; VIZAN, I.A. (2008), “Automatic generation of a product structure based on attribute patterns with variant specifications in a customer-oriented environment”, *Journal of Materials Processing Technology*, 199:431–436.

OLSEN, K.A.; SAETRE, P.; THORSTENSON, A. (1997),. “A Procedure-Oriented Generic Product structure” , *Computers ind. Engng.*, 1: 29-45.

SOMAR, İ. (2004). “İşletme Kaynakları Planlaması, ERPI, ERPİİ”, http://www.inotecbilgimerkezi.com/cinfocenter/pdfs/34_isletme_Kaynak_Planlama_MRP.pdf, (09.02.2012).

STONEBRAKER, P.W. (1996). “Restructuring the bill of material for productivity: A strategic evaluation of product configuration”, *Int.J. Production Economics*, 45:251-260.

TRENTIN, A.; PERIN E.; FORZA, C. (2011), “Overcoming the customization-responsiveness squeeze by using product configurators: Beyond anecdotal evidence”, *Computers in Industry*, 62(3):260-268.

TSENG, H.; CHANG, C.; CHANG, S. (2005), “Applying case-based reasoning for product configuration in mass customization environments”, *Expert Systems with Applications*, 29(4): 913-925.

VAN VEEN, E.A. ve WORTMANN, J.C. (1992), “New Developments in generative BOM processing systems”, *Production Planning & Control*, 3(3): 327-335.

YANG, D. ve DONG, M.(2012). “A constraint satisfaction approach to resolving product configuration conflicts”, *Advanced Engineering Informatics*, 26(3): 592-602.

ZHOU C.; LIN Z.; LIU C. (2008). “Customer-driven product configuration optimization for assemble-to-order manufacturing enterprises”, *Int J Adv Manuf Technol*, 38:185–194

VEKALET TEORİSİ YAKLAŞIMI İLE İŞLEM MALİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Öğr.Gör.Neriman ÇELİK*
Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi
n.celik34@gmail.com
Doç.Dr.Ayktu BEDÜK**
Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
abeduk@hotmail.com

ÖZET

Vekalet teorisi günümüz şirketlerin de ortaya çıkan bir kavramdır. Özellikle çok ortaklı şirketlerde asil vekil problemi yaşanmakta ve işletmelerde işlem maliyetlerine neden olmaktadır. Bu çalışma da bu ilişkiye değinilmektedir. Çalışmanın amacı vekalet teorisi yaklaşımı ve işlem maliyeti yaklaşımına ilişkin ulusal ve uluslararası literatüre dayanarak kuramsal çerçeve hakkında bilgi vermek ve iki teoriyi ilişkilendirmektir. Çalışma, vekalet teorisi ve işlem maliyeti yaklaşımlarının teorik çerçevesi hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bir tasarıma sahip olduğundan metodolojik olarak hazır bilgilerden yararlanma tekniğini kullanmayı esas alan arşiv araştırması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Vekalet, İşlem maliyetleri, Organizasyon

THE APPROACH OF AGENCY THEORY AND THE RELATIONSHIP BETWEEN TRANSACTION COST

ABSTRACT

Agency theory is a concept which appears quite a lot of in modern companies. Especially in multi-partner companies and enterprises, there is a proxy noble problems and in organizations this cause transaction costs. In this study, this relationship will be discussed. The aim of this study is giving information about agency theory and transaction cost theory and to find the relationship between this two theories. Study has a

design which aims giving information about the theoretical framework of agency theory and transaction cost approaches. Therefore, using the technique based on the use of the information available in methodological research method was carried out by using the archive.

Key Words: Agency, Transaction Cost, Organization

1.GİRİŞ

Vekalet teorisinin temellerinin Max Weber'e dayandığı söylenebilir. Yazarın, ekonomi ve toplum isimli kitabının üçüncü cildinde, atanmış bürokratların seçilmiş siyasetçilerin hedeflediği amaçlardan saparak resmi gizlilikler yaratması olarak tanımlanmıştır (Weber,1920). Teori daha sonra Berle ve Means (1932) tarafından ele alınmış ve Jensen ve Meckling (1976) tarafından geliştirilmiştir. Günümüzde ise Türkiye'de dahil olmak üzere birçok ülkede araştırma konusu olarak ele alınmaktadır. Vekalet teorisi özetle asil ile vekil arasında yapılan asil vekil sözleşmeleri kapsamında ortaya çıkan asil vekil ilişkilerini temel olarak tarafların hak ve yükümlülük ihlalleri olarak yaşanan problemleri ve bu ilişkiden doğan maliyetleri ele almakta ve bu mekanizmayı anlamaya çalışarak sorunları azaltmayı hedeflemektedir. (Shavell,1979) 'e göre asil-vekil sözleşmesi kısaca, bir kişi veya kurumun (asil) diğer bir

kişinin (vekil) kendisi adına bir hizmeti yapması ve bunun karşılığında bir ücret almasını ifade eden bir sözleşme olarak tanımlanabilir. Asil-vekil problemi vekalet teorisinin ayrılmaz bir parçası ve sözleşmenin bir uzantısı olarak ortaya konulmaktadır. Asil-vekil problemlerinin genellikle asilin, vekilin işlemleri ve çabası ile hizmet sonuçları hakkında tam bilgi sahibi olmaması, bilgi sahibi olunmasının çok maliyetli olması, sözkonusu hizmetin vekil tarafından risk üstlenimini veya risk paylaşımını içeren bir konu olması ve hizmetin sonuçları ve vekilin çabası ile vekilin aldığı ücret arasında doğrusal bir ilişki olmaması veya hizmet sırasında vekilin çıkar çatışmasına düşmesi ve ahlaki tehlike probleminin varlığı halinde ortaya çıktığı söylenebilir.

Asil-vekil problemine klasik ekonomik örnekler olarak şirket hisse sahipleri ile profesyonel yöneticiler arasında veya sigorta ettiren kişi ile sigorta şirketi arasında ortaya çıkan problemler verilebilir. Asil-vekil problemlerinin azaltılması, önlenmesi çabaları ise asilin bir maliyete, işlem maliyetlerine katlanması ile sonuçlanmaktadır (<http://www.answers.com/topic/agency-theory>,13.10.2013). İşlem maliyetleri teorisi Ronald Coase tarafından 1937 yılındaki makalesi ile ortaya konulmuş, Oliver E. Williamson ve diğerlerinin çalışmaları ile geliştirilmiştir. Coase ve Williamson gerçekleştirdikleri bu konudaki çalışmaları nedeniyle sırasıyla 1991 ve 2009 yılı Nobel İktisat Ödülü'ne layık görülmüşlerdir (http://www.berkeley.edu/news/media/releases/2009/10/12_nobel.shtml, 14.10.2013). İşlem maliyetleri Coase'e göre iktisatçılar tarafından göz ardı edilen fakat işletmelerin rutin işlemlerinden doğan maliyetlerdir. Rutin işlemler örneğin, işletmenin mal ya da hizmet üretimi için üretim

faktörleri satın alması, bunların mal ya da hizmet üretimine sevk edilmesi, ortaya çıkan mal ya da hizmetlerin satışı faaliyetleri sırasında gerçekleşen harcamalardan oluşmaktadır.

Vekalet teorisi ve asil vekil problemlerinin geniş bir uygulama alanı olmasına karşın bu çalışmada ilk olarak vekalet yaklaşımı, bu yaklaşımın unsurları olan asil-vekil ilişkileri, asil-vekil arasında yapılan sözleşmeler, asil-vekil ilişkilerinde yaşanan problemler, asil-vekil problemlerinden doğan maliyetler ve işlem maliyetleri yaklaşımı vekil şirket yöneticisi ve ücret ödemeleri ile problemlerin azaltılmasına yönelik ödemeler bağlamında analiz edilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak asil-vekil nedir sorusunun cevabı verilerek vekalet teorisi basitçe tanımlanmakta ve hukuki sözleşme ile tarafların hak ve yükümlülükleri açıklanmaktadır. İkinci olarak modern ortaklı şirket yapılarında gerçekleşen asil-vekil sözleşmeleri ve ücret ödemeleri şekil yardımı ile açıklanmaktadır. Üçüncü olarak ise asil-vekil sözleşmelerindeki hükümlerin yerine getirilmemesi ile sonuçlanan problemler ele alınarak bu problemlerin kaynakları ortaya konulmaktadır. Sonraki bölümlerde vekalet problemlerinden ortaya çıkan vekalet maliyetleri analiz edilerek işlem maliyetleri tanımlanmaktadır. İşlem maliyetleri ele alınırken işlem maliyetinin ortaya çıkışı, gelişimi, teoriye getirilen eleştiriler gibi konulara yer verilmektedir. Son kısım ise vekalet teorisi ile işlem maliyetleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

2.VEKALET TEORİSİ YAKLAŞIMI

Vekalet teorisi yaklaşımını açıklamadan önce ilk olarak bu teorinin aktörleri olan asil ve vekilin genel tanımı yapılacaktır. Yazılı ya da sözlü bir asil-vekil sözleşmesinin yapılmasının zorunlu olması nedeniyle daha

sonra vekalet sözleşmelerinin hukuk sistemleri açısından ele alınması Türk Borçlar Hukuku kapsamında değerlendirilecektir.

2.1.Asil Vekil Sözleşmelerinin Kurulmasının Türk Borçlar Kanunu Açısından İncelenmesi

Vekil; bir diğer kişi adına ekonomik kararlar alan kişi olarak, örneğin bir şirketin yöneticisinin çalıştığı şirketin sahibi adına ekonomik kararlar verebilmesi gibi, tanımlanmaktadır. Asil; bir başka kişiye sözleşme ile kendisi adına işlem yapma yetkisi veren kişidir (Nicholson,1995:430). Vekalet teorisi ise işletme sahibinin şirketin işlerinin yürütülebilmesi için vekile sorumluluğu devretmesini ve onlar arasındaki ilişkiyi ele almaktadır (Dragomir,2008:3). Nicholson (1995)' e göre asil-vekil ilişkileri sözlü ya da genellikle yazılı olarak yapılan bir sözleşmeyle kurulmaktadır. Bu sözleşme asil ve vekilin hak ve yükümlülüklerini, sorumluluklarını sözleşmedeki hükümleri kapsamında ortaya koymaktadır. Teorik olarak vekil, asilin çıkarlarını korumaya yönelik kararlar verdikçe problem bulunmamaktadır. Ancak asil vekilin tüm işlemleri hakkında bilgi sahibi olmadığı ve denetleyemediği ve kontrol edemediği durumlarda asil vekil problemi ortaya çıkabilmektedir. Ancak asil-vekil probleminin vekilin çıkarları ile asilin çıkarlarının çatıştığı her zaman ortaya çıktığı söylenebilir. Vekilin asilin lehine yapılması gereken işlemlerle ilgili kararlarda vekilin çıkar çatışmasına düşmesi halinde asilin çıkarına olan kararlar vermek yerine kendi çıkarlarına uygun kararlar vermesi durumu şeklinde örneklendirilebilir. Bu durumda vekil vekalet sözleşmesine göre asilin çıkarlarını korumakla yükümlü olmasına rağmen bu yükümlülüğü yerine getirmemekte ve sözleşmeye aykırı hareket edebilmektedir.

Vekalet sözleşmesi Türk Borçlar Kanunu'nun (TBK) 502.-514. Maddeleri arasında, ele alınmıştır. TBK 502. maddesine göre vekalet sözleşmesi, vekilin vekâlet verenin bir işini görmeyi veya işlemini yapmayı üstlendiği ve sözleşme veya teamül varsa vekilin, ücrete hak kazandığı bir sözleşme olarak tanımlanmıştır.¹ Kanun'un 503.maddeye göre kendisine bir işin görülmesi önerilen kişi, bu işi görme konusunda resmî sıfata sahipse veya işin yapılması mesleğinin gereği ise ya da bu gibi işleri kabul edeceğini duyurmuşsa, bu öneri onun tarafından hemen reddedilmedikçe, vekâlet sözleşmesi kurulmuş sayılmaktadır. Kanun'un 504.maddesinde vekâletin kapsamının, sözleşmede açıkça gösterilmemişse, görülecek işin niteliğine göre belirleneceği belirtilmiştir. Sözleşmenin sona ermesi 512 ve 513. maddelerde düzenlenmiş olup tek taraflı sona erdirme ve ölüm ve ehliyetin kaybedilmesi ve iflas halleri olarak düzenlenmiştir. 512. maddeye göre vekâlet veren ve vekil, her zaman sözleşmeyi tek taraflı olarak sona erdirebilecek ancak, uygun olmayan zamanda sözleşmeyi sona erdiren taraf, diğerinin bundan doğan zararını gidermekle yükümlü olacaktır. 513. maddeye göre ise sözleşmeden veya işin niteliğinden aksi anlaşılmadıkça sözleşme, vekilin veya vekâlet verenin ölümü, ehliyetini kaybetmesi ya da iflası ile kendiliğinden sona erecektir.

Vekilin borç ve yükümlülüklerine 505-509 maddeleri arasında yer verilmiş olup üç başlık altında incelenmiştir. Bunlar; vekilin talimata uygun ifası, şahsen ifa, sadakat ve özen gösterme ve hesap vermedir. 505. madde hükmüne göre vekil, vekâlet verenin açık talimatına uymakla

¹ 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, 4 şubat 2011 tarih ve 27836 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

yükümlüdür. Ancak, vekâlet verenden izin alma imkânı bulunmadığında, durumu bilseydi onun da izin vereceği açık olan hâllerde, vekil talimattan ayrılabilir. 506. maddeye göre vekil, vekâlet borcunu bizzat ifa etmekle yükümlü olup yetki verildiği veya durumun zorunlu ya da teamülün mümkün kıldığı hâllerde vekil, işi başkasına yaptırabilir. Maddeye göre vekil üstlendiği iş ve hizmetleri, vekâlet verenin haklı menfaatlerini gözeterek, sadakat ve özenle yürütmekle yükümlü tutulmaktadır. Vekilin hizmetlerini yaparken özen göstermemesi sonucunda asilin zarar görmesi halinde vekil bu zararı tazmin etmekle sorumlu olup özen borcundan doğan sorumluluğunun belirlenmesinde, benzer alanda iş ve hizmetleri üstlenen basiretli bir vekilin göstermesi gereken davranış esas alınacaktır. hesap verme sorumluluğuna 508. maddede yer verilmiş olup vekil, vekâlet verenin istemi üzerine yürüttüğü işin hesabını vermek ve vekâletle ilişkili olarak aldıklarını vekâlet verene vermekle yükümlü tutulmuştur.

Vekalet verenin borç ve yükümlülüklerine 510. maddede arasında yer verilmiştir. Vekâlet verenin temel yükümlülüğü vekilin hizmeti için yapacağı ücret ödemesidir. Vekâlet veren ayrıca vekaletin gereği gibi ifası için vekilin yaptığı giderleri ve verdiği avansları faiziyle birlikte ödemek ve yüklendiği borçlardan onu kurtarmakla yükümlü tutulmuş olup vekâletin ifası sebebiyle uğradığı zararın giderilmesini vekâlet verenden isteyebilecek, ancak vekâlet veren, kusuru bulunmadığını ispat ederek bu sorumluluktan kurtulabilecektir.

2.2.Asil Vekil Problemlerinin Şirket Yönetimi ve Çalışanlar Açısından Ele Alınması, Sorunlar ve Maliyetler

Vekalet teorisi ve asil-vekil problemleri hakkında uygulamada farklı alanları konu alan çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazılarını belirtelim. (Donaldson ve Davis, 1991) 'e göre vekalet teorisinin şirket yönetimi ve ücretleri uygulamaları genellikle hissedarların çok olduğu ve yönetim faaliyetlerinin hissedarların getirisini maksimize etmeye yönelik olduğu modern ortaklıklar açısından tartışılmaktadır (Donaldson ve Davis,1991:50). Vekiller veya yöneticiler her zaman hissedarların yararına hareket etmeyebilmektedir (Bonazzi ve Islam, 2007:8) ve bu durum vekalet problemlerini ortaya çıkarmaktadır. Vekalet problemi asil ile vekil arasındaki amaçların farklılığı ve asilin tam olarak vekilin kararlarından emin olamaması durumundan kaynaklanmaktadır (Eisenhardt,1989:61). Bu asil için iki farklı probleme neden olmaktadır. Bunlar ahlaki tehlike ve ters seçim problemidir (Padilla,2002:6). Ahlaki tehlike problemi vekilin davranışlarının asil tarafından tam olarak kontrol edilemediği durumlarda ortaya çıkmaktadır (Heat ve Norman,2004:253). Ters seçim problemi ise; vekilin asile göre işletme ile ilgili daha fazla özel bilgilere sahip olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yöneticiler sahip oldukları eksik beceri ve yetenekleri gizleyerek, işletmelerde istedikleri pozisyonlara başvurabilme durumu da bir ters seçim problemi yaratabilmektedir (Heath ve Norman,2004:253). Vekalet maliyetleri, yapı, gözlem ve yöneticiler bir dizi sınırlandırıcı sözleşme ile yatırımcılar arasındaki anlaşmazlıklara yönelik maliyetleri içermektedir (Fama ve Jensen,1983:304). Vekalet veren için vekilin davranışlarını izlemek imkansız ya da aşırı maliyetli olmaktadır. Bundan dolayı ahlaki tehlike problemi, vekilin yeterli çaba göstermemesi ve gizli faaliyetlerinden doğmaktadır. (Dil ve Gümüştekin,2008:304). Vekalet

teorisinin işlediği konu, yöneticilerin (vekillerin) işletme hakkında sermaye sahiplerinden (hissedarlardan) daha fazla bilgiye sahip olmaları, sürekli kontrol edilmelerinin zorluğu, kendi çıkarlarını sermaye sahiplerinin çıkarlarının önünde tutabilecekleri gibi durumları ele almaktadır (Alper ve Güvençer, 2006:72). Vekalet teorisi, aynı zamanda hissedarlar ile işletme yöneticileri ve hissedarlar ile borç verenler, kreditorler arasındaki uyumsuzluklara dayanmaktadır (Ata ve Ağ,2010:47). Anonim şirketlerde yöneticiler kendi kişisel çıkarlarını hissedarların çıkarlarından daha fazla gözettikleri zaman vekalet maliyeti ortaya çıkmaktadır. Bu maliyetin doğmasının sebebi ise şirket sahipliği ve kontrolünün farklı kişilerde olmasından kaynaklanan çıkar çatışmasıdır (İşeri,2002:79).

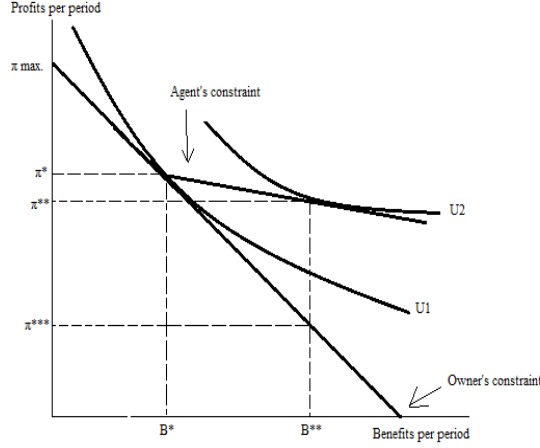
Jensen ve Meckling 1976:5 'e göre vekalet maliyetleri vekalet verenin denetim maliyeti, vekilin senet maliyeti ve artık maliyetlerinin toplamından oluşmaktadır. Denetleme maliyeti, vekalet verenin vekilin davranışlarını ölçmek, gözlemlemek ve kontrol etmek için yaptığı harcamalardır. Bu harcamalar denetleme maliyetini, sözleşme yazma maliyetini ve yöneticilerin tazminat maliyetlerini içermektedir (McColgan,2001:5). Vekalet teorisine göre, vekil için uygun teşvikler sağlanarak ana para yatırımcılar tarafından sınırlandırılabilir ve denetim maliyetlerine gerek olmadan vekilin davranışları kontrol edilebilecektir (Hill ve Jones,1992:132).

Vekiller tarafından yetki verenlere, zararları doğrultusunda hareket etmeyecekleri, ettikleri halde ortaya çıkacak zararın tazmin edileceğine ilişkin anlaşmalarla somutlaştırılan ve güvence verilmesinden kaynaklanan maliyetler (Turaboğlu,2004:120) ise garanti sağlayıcı

sözleşmesel maliyetler (bonding costs)” olarak adlandırılmaktadır (Derin,2006:13). Önlenemeyen kayıplar yani alternatif maliyetler ise, firma çıkar gruplarının önceliklerinin sıraya konulamaması ve projelerin uygun biçimde yürütülememesinden kaynaklanan maliyetlerdir (Turaboğlu,2004:121).

2.3. Şirket Yönetimi ve Çalışan Ücretinin Belirlenmesi

(Nicholson,1995:430-434) 'e göre klasik mikro iktisadi analizlerde şirket sahibi ve yöneticiler aynı kişi olarak kabul edilir ve kişinin kar maksimizasyonu yapmaya çalışması normal görülmektedir. Ancak, günümüzde özellikle büyük şirketlerde yönetici, şirket sahibi olmayabilir ve yöneticilerin çalıştığı şirketlerde şirket sahipliği ile şirket yönetimi ve kontrolü birbirinden ayrılmaktadır. Bu durumda şirket sahibi asil olarak şirket sahibi konumunda yer almaktadır. Buna karşın yönetici, şirket sahibinin vekili olarak hareket edip ve şirketi yönetmektedir. Yönetici bu durumda da kar maksimizasyonu yapmaya çalışmaktadır. Vekalet Sözleşmelerinde anlaşmazlıkların ortaya konulması aşağıda şekil 1’de açıklanmaktadır. Şekil 1 de şirket kar maksimizasyonu ve yöneticinin fayda maksimizasyonu birlikte ele alınarak analiz edilmektedir.

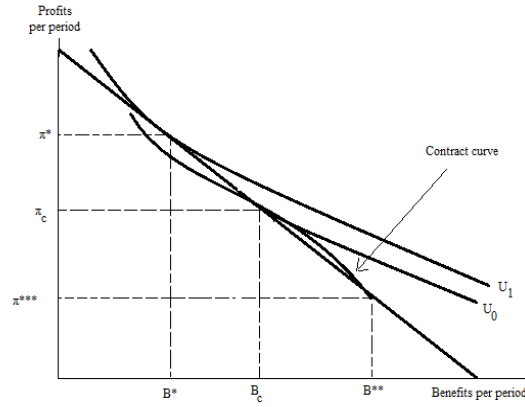
Şekil.1. (Nicholson, 1995:431)

Şekil 1 de dikey eksen şirketin dönem karımı, yatay eksen ise dönem faydasını göstermektedir. Şekilde iki kısıt doğrusu bulunmaktadır. Şirket sahibinin bütçe kısıtını (Owners constraint) yatay eğimli doğru, vekilin bütçe kısıtını (Agent's constraint) ise dirsekli eğri göstermektedir. Tarafların kısıtlarını kesen fayda maksimizasyonu eğrileri ise U1 ve U2 olarak gösterilmiştir. Şekil 1' e göre şirket sahibinin şirket yöneticisi olduğu zaman yönetici firma sahibinin kâr ve fayda maksimizasyonunu gösteren kombinasyon π^* B^* noktaları olacak şekildedir. Bu durumda şirket sahibi yönetici hem faydasını hem de şirketin karını maksimize etmektedir. Eğer yönetici, firmanın 1/3 sahip ise oluşacak tercih kombinasyonu π^{**} B^{**} noktaları olacaktır. Eğer yönetici yöneticiliğinden kaynaklanacak hiçbir faydayı tercih etmez ise kar maksimum seviyede oluşacaktır ve bu nokta π_{MAX} noktasıdır. Bu durumda da yöneticinin elde ettiği her bir dolarlık fayda, şirketin karını bir dolar

azaltmaktadır. Bu yüzden bütçe kısıtı -1 eğimine sahiptir ve fayda maksimize edildiği zaman şirketin karı 0'dır. Bu bütçe kısıtı altında $B^* \pi^*$ noktası şirketin dönem karının maksimum olduğu noktayı göstermektedir.

Şirketin tek sahibi olmadığı, şirketin 1/3'nün şirket sahibi yönetici, 2/3'nün diğer ortaklar olduğunu varsayıldığı zaman diğer ortaklar şirket yönetimine katılmamakta buna karşın 1/3 paya sahip ortak yönetici olarak şirketi yönetmektedir. Bu durumda her bir dolarlık faydanın elde edilmesi için bir dolarlık karın azalmasına ilişkin kısıt yoktur. Çünkü şirket sahibinin bir dolar faydasının maliyeti 0,33 kara eşit iken diğer hissedarlar için ise kar azalışı 0,67 olmaktadır. Bu durumda şirket yöneticisi ve 1/3 paya sahip ortağının elde ettiği 1 dolarlık fayda karşısında azalan bir dolarlık karın dağılımı ortaklık paylarına göre yapılacağı için şirket yöneticisinin uğradığı kar kaybı 0,33 dolar olacak buna karşın diğer ortaklar bir dolarlık azalışın kalan kısmına katlanacaklardır. Şirket yöneticisi 0,33 dolarlık kar azalışına rağmen 1 dolarlık bir fayda elde etmekte olduğu için daha karlı duruma geçmektedir. Bu durumu gösteren $B^{**} \pi^{**}$ kombinasyonun da paydayı arttırmak şirket karını azaltmaktadır. Ancak bu devam edilebilir bir durum olmamaktadır. Gerçekte bir dolarlık fayda için katlanılan maliyetin kazancı yine bir dolardır. Diğer şirket sahipleri için karlılık noktası π^{***} olmaktadır. Bu durumda diğer şirket sahipleri vekil ilişkisinden zarar görmektedir. Şirket yöneticisinin payı küçük olmasına rağmen bu vekalet ilişkisinden dolayı şirket karlılığında önemli bir sapma oluşmaktadır. Şekil 1 yardımıyla anlatılan örnek olay asil vekil ilişkisinin ekonomik boyutu olmaktadır. Ekonomik olarak yönetici ve sahiplik

ilişkinine ilişkin bir örnektir. Bir kişi karar verici olarak herhangi bir kişiyi sözleşme yapmak suretiyle çalıştırırsa dikkat etmesi gereken nokta vekilin farklı durumlarda asilin vereceği kararlardan farklı kararlar vermesidir. Bu vekalet ilişkisi sadece şirketlerde görülmemektedir. Aynı zamanda yatırım danışmanlığı seçimlerinde, otomobil tamircisinin otomobil parçalarını kişi adına satın almasında ya da bir doktorun gereksiz yere hastayı ameliyata alması gibi örneklerde de görülebilir. Asil- vekil problemini önleyici yönetici sözleşmeleri ise aşağıdaki şekil 2 de açıklanmaktadır.

Şekil 2.(Nicholson, 1995:434)

Şekil 2 de şirket ortakları şekil 1 deki ortaklarının gösterdikleri davranışları göstermezler ve π^{***} konuma razı olmamaktadırlar. Çünkü bu durumda ortaklar daha düşük kar seviyelerine katlanmak zorunda kalmakta ve yöneticinin elde ettiği ancak kendi çıkarlarına olmayan duruma razı olmamaktadırlar. Bu durumda yöneticiler iki tane opsiyona sahiptir. Ya yeterli finansmana sahip olması halinde şirkete tümüyle

sahip olacak ve π^* B* dönecek ya da dışarıdan finansman sağlayarak şirkete sahip olacak ve π^* B* dönecektir. Ancak ikinci durumda ortaklık yatırımları yapacak kişileri ikna edebilecek bir sözleşme yapmak zorundadır. Kişileri ikna edecek sözleşme çeşitlerinden biri yöneticinin elde edeceği faydaları kendi payına düşen kardan finanse etmesi ve bu diğer ortakları hiç zarara uğratmayacak bir sözleşme olmasıdır. Fakat bu durumda yöneticinin elde edeceği bir dolarlık faydanın tümü kendisi tarafından karşılanacağı için yönetici açısından bu durum daha maliyetli ve aleyhine olmaktadır. Bu durumun gerçekleşmesi mümkün değildir, çünkü bu durumda yöneticinin bütün işlemlerinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu durum arzu edilen bir durum değildir, çünkü sahipler yönetici pozisyonuna geçmektedir. Bunun gerçekleşmesi mümkün olmadığı için şirket sahipleri hem yöneticiye faydasını maksimize edecek hem de şirketin karını maksimize etmeye teşvik edecek bir sözleşme sunmalıdırlar. Bu iki maksimizasyonu sağlayacak sözleşme tipleri ise, yöneticinin kardan pay alma ikramiyesi, şirket karlılığını belli bir aşamaya getirdikten sonra şirket hissesinden pay alma hakkı yada şirketin finanse ettiği emeklilik planları gibi hem şirketin karını hem de yöneticini faydasını maksimize eden sözleşmeler olmaktadır. Şekil 2’de yöneticilere yapılan bu tip bir sözleşmeye yer verilmektedir. Yöneticinin hisse senedinden satın alma opsiyonu gibi karmaşık sözleşme hükümlerini içeren yönetici sözleşmelerini şekil ile göstermek mümkün değildir. Bu nedenle şekil 2’de sözleşmeleri şirket karı ve yönetici faydası açısından ele alan basit bir sözleşmeye yer verilmektedir. Buradaki sözleşme doğrusu yöneticinin elde edeceği faydalar ile şirket karından yöneticiye bırakılacak kar arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Şekil 2 şirket sahiplerinin yöneticilerin bütün hareketlerini izleyememesi nedeniyle yöneticinin faydasını ve şirket kar maksimizasyonu sağlamayı amaçlayan ve yöneticilere sunulan ücret ve diğer ekonomik teşvik alternatiflerini içeren sözleşmeleri göstermektedir. Bu sözleşme doğrusun eğimi yönetici vekilin bütçe kısıtı doğrusunun eğiminden daha diktir. Çünkü sözleşme hükümleri şirket yöneticisinin elde edeceği faydalar karşılığında önemli finansal fedakârlıklara katlanmasını gerektirmektedir. Bu durumda yönetici mevcut sözleşme hükümleri nedeniyle en uygun tercihler olarak π_c , B_c noktalarındaki kar ve faydaları tercih edecektir. Bu π_c , B_c noktalarında şirket sahiplerinin elde edeceği kar şirketi yöneten yöneticinin tek sahip ve yönetici olduğu halde elde edeceği $B^* \pi^*$ seçeneğinin sunduğu kar ve faydalardan daha düşüktür ve şirket sahipleri karlarının bir kısmından vazgeçmektedir. Ancak bu durum yöneticinin saf vekil olduğu durumdan daha iyi olmaktadır. Bu sözleşme doğrusu şirket karları ile yöneticinin daha iyi performans göstermesi arasındaki dengelemeyi göstermektedir. Bu tercih şirket ortaklarının seçeceği en iyi kombinasyondur. Bu grafiğe göre diğer ortaklar hiçbir zaman π^{***} noktaya inmemektedir ve π_c , B_c en uygun tercih olmaktadır.

3.İŞLEM MALİYETİ

İşlem maliyetleri teorisini ilk kez ortaya koyan Ronald Coase (1992:713-717) teorisinin ortaya çıkışını 1930 yılında kendisine ilk kez Adam Smith'in görünmez el mekanizmasını tanıtan ve ders hocası olan Profesör Arnold Plant ile tanışmasına bağlamaktadır. Plant'e göre ekonomik sistemler normal koşullarda kendi kendine çalışmakta ve görünmez el yardımıyla koordine edilmektedir. Tam rekabetçi piyasalarda arz edilen

mallar ve fiyatların miktarları müşteriler ve firmalar tarafından belirlenmekte ve fiyatlar tarafından koordine edilmektedir. Rekabet, fiyat sistemi içinde bir önemli aktördür ve bütün koordinasyonun yapılması için gereklidir. Coase'e göre fiyat mekanizmasının bir koordinasyon sistemi olarak isimlendirilmesi doğru olmakla birlikte tartışılması gereken bazı problemleri içermektedir. Coase, 1932 yılında kendi kendisine "bütün koordinasyonlar için neden fiyat mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır?" sorusunu yönelterek işlem maliyetleri teorisinin temelini oluşturmuştur. Coase, 1937 yılındaki "The Nature Of The Firm" adlı makalesinde işlem maliyetlerine firmaların ortaya çıkmasının sebep olduğunu ifade etmiştir. Coase'e göre iktisatçılar ekonomik analizlerde bulunurken sadece Adam Smith'in görünmez el mekanizması ve fiyat mekanizması konularını işlemektedir. Ancak bu analiz yeterli olmayıp fiyat ile birlikte kurumsal yapıların ve maliyetlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü klasik mikro ekonomik teoride sadece fiyat mekanizması dikkate alındığında piyasadaki diğer şartların sabit olduğu, değişmediği farz edilerek analiz yapılmakta ve maliyetler hiç dikkate alınmamaktadır. Coase'a göre bu analiz hatalıdır. Çünkü, fiyat mekanizması aynı zamanda işlem maliyetlerine de yol açmaktadır.

Coase'un fiyat mekanizması ile kastettiği şey bir sözleşmenin müzakere ve uzlaşmadaki maliyetleridir (Allen,1999:895). Bu maliyetler sözleşmelerin hazırlanması, kontratların düzenlenmesi, anlaşmalardaki ihtilafların çözümlenmesi, ürünlerin denetimi ve diğer maliyetler olarak belirtmekte, kısaca bu işlemler sırasında oluşan giderlerdir. Farklı bir ifadeyle, şirketlerin üretim faktörlerini satın almaları, bunları mal ve hizmet üretimine sevk etmeleri ve bunların satışları esnasında birçok

maliyetle karşılaşmakta olup işlem maliyetleri bu harcama ve giderleri ifade etmektedir (Coase,1992:713-717).

Coase'dan sonra işlem maliyetleri teorisini ayrıntılı olarak analiz eden kişi Oliver Williamson'dır. Coase, kendi teorisini inceleyen ve geliştiren Williamson için fikirlerini test edilebilen ve tahmin edici bir teoriye dönüştüren kişi olarak ifade etmektedir (http://www.berkeley.edu/news/media/releases/2009/10/12_nobel.shtml, 14.10.2013). Williamson işlem maliyetlerini sözleşmelerin doğurduğu ex ante ve ex post maliyetler olarak ifade etmektedir. Ex ante işlem maliyetleri; bir sözleşmeyi tasarlama, müzakere, pazarlık ve onu güvence altına almak için gerçekleştirilen maliyetlerden oluşmaktadır. Sözleşmelerden kaynaklanan ex post maliyetler ise işlemlerin belirlenen sınırları dışına çıktığı zaman ortaya çıkan maliyetler ve sınır ihlallerini düzeltmek için karşılıklı çabalarla yürütülen pazarlıkların maliyeti, ihtilafların çözüm merkezi olarak gösterilen genellikle mahkeme dışındaki yönetim yapıları ile ilgili düzenleme ve bunları yürütme maliyetleri ve son olarak güvenli taahhütleri etkileyen ipotek türü maliyetler (Yılmaz,2002:73).

Coase, (Coase,1992:713-718) "The Nature Of The Firm"deki işlem maliyetleri tezinin kullanışsızlığını ya da az kullanılmasının nedeninin Williamson tarafından tezin operasyonel kılınmaması gerçeği olduğu ve bunun işlem maliyetleri kavramının bir genel teori içine yerleştirilmemiş olmasından kaynaklandığını ileri sürmesi eleştirisini haklı bulmaktadır. Coase'e göre bunun iki tane sebebi olabilir. Birincisi, işlem maliyetlerinin sıfır olarak kabul edildiği standart iktisat teorisine yerleştirmenin çok zor olabileceği, Thomas Kuhn'un da ifade ettiği gibi

muhafazakar metotları olan iktisatçıların bu yönde çabaya yönlendirilmesinin zor olması gerçeğine bağlı olmasıdır. İkincisi, Williamson analizin merkezini firma ile piyasa arasındaki tercihe dayandırmaktadır ve Couse'e göre bu haklı bir eleştiridir. Ancak bu tercihin sonuçlarını belirleyen faktörlerin neler olduğu çalışmada ortaya konulmamıştır. Ama piyasa ve hiyerarşi karışımını yöneten Williamson'ın tezin kullandığı terimler oldukça karmaşık olup bu faktörlerin neler olduğu açıkça ortaya konulamamıştır. Coase'e göre bu durumda daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç vardır. (Saravia ve Chen,2008:3) 'e göre Williamson (1988) çalışmasında işlem maliyetlerini incelerken yönetim ortaklıklarına ve finansal ortaklıklara başvurmuştur. Bu yaklaşım, bireysel yatırım projelerini ve onların karakteristik özellikleri açısından farklılıklarını incelemekte olup doğrudan ilgili örnekler oluşturmamaktadır.

4. VEKALET TEORİSİ YAKLAŞIMI İLE İŞLEM MALİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Vekalet teorisi çerçevesinde asil-vekil problemi ve işlem maliyeti yaklaşımı arasındaki ilişki kısaca şu şekilde ifade edilebilir. Asil-vekil problemi şirketlerin profesyonel yöneticileri ile şirket sahipleri arasında ortaya çıkabilen bir problemdir. İşlem maliyetleri profesyonel yöneticilerin yönetim işlemleri sırasında ortaya çıkabilecek maliyetler olup asil-vekil problemlerinin gerçekleşebileceği bir alanı oluşturmaktadır. İşlem maliyetleri, bir iktisadi faaliyet içerisinde yer alan tarafların sayıca fazla olması, uzlaşmacı olmaması, bilginin tüm taraflara açık olmaması ve değişime direnç gösterilmesi gibi işlem yapmayı zorlaştıran tüm maliyet unsurlarını içermektedir. Bir firmanın etkinlik

seviyesini etkileyen pek çok işlem maliyeti kaynağı mevcuttur. Örneğin yönetici tarafından işgücünün denetimi aşamasında ortaya çıkan belirsizlik ve asimetrik bilgi işlem maliyetlerine sebep olabilmektedir (Çetin,2012:58-59). Grossman ve Hart'a göre, şirket sahip veya sahiplerinin profesyonel şirket yöneticisini şirketi yönetmekle görevlendirmesi ve görev karşılığı ücretin sabit bir tutar üzerinden ödenmesi halinde veya kâra bağlı prim esasına dayanması gibi hallerde oluşabilecek işlem maliyetleri ve ahlaki tehlike nedeniyle asil-vekil problemi ortaya çıkabilmektedir. Bu tip hallerde vekilin faaliyet sonuçlarının değerlendirilme kistası olarak şirket kârları belirlenmektedir. Bu durumda şirket sahibi olan asil, yöneticinin yani vekilin fiil ve işlemlerini izleyememekte ancak bu fiil ve işlemlerin sonuçlarını gözlemleyebileceği varsayılmaktadır. Şirket kârları şirket yöneticisinin fiil ve işlemleri ile yöneticinin işlem ve kontrolü dışındaki rastlantısal dışsal değişkenlere de bağlı olabilmektedir. Bu durumda şirket sahibi şirket kârının yöneticinin iyi çalışmasından mı yoksa şanslı olmasından mı kaynaklandığını tam olarak bilememekte ve yöneticilere ödenecek optimal ücretin belirlenmesinde şansa yer verilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu şans faktörü asil vekil probleminin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Grossman ve Hart,1983:9-10).

İşlem maliyetleri bazı durumlarda asil-vekil problemleri ile çakışabilmektedir. İşlem maliyeti ve asil-vekil problemini gereksiz şirket harcamaları yanında yolsuzluklar ve rüşvet ödemeleri kapsamında inceleyen görüşler de bulunmaktadır. Şirket yöneticileri örneğin ihale almak için belli işlem maliyetlerine katlanırlar. Bu ihale maliyetleri yanında yöneticiler şirket karını ve dolayısıyla ücretlerini artırmak

amacıyla rüşvet vererek ihalenin alınmasını sağlamaya çalışabilirler. Bu durumda normal işlem maliyeti yanında kamu görevlilerine verilen rüşvet tutarı ilave bir işlem maliyeti ortaya çıkarır. Ayrıca, rüşvetin tespit edilmesi ve cezalandırılması halinde ise şirketler ilave maliyetlerle karşı karşıya kalacaklardır.

Asil-vekil problemi çerçevesinde değerlendirilebilen kamu görevlilerinin rüşvet almasına yönelik yapılan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Groenendijk,2007; Grossman ve Hart, 1983; Harvey, 2002). Groenendijk, (2007); Grossman ve Hart (1983) ve Harvey'e (2002) göre kamu görevlilerinin rüşvet alması asil-vekil problemi çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Özellikle yolsuzluk ve rüşvet gibi problemlerde ortak nokta asilin, vekilden fiil ve işlemlerinde kendisi gibi karar vermesini istemesine rağmen çıkarların çatışması veya uyumsuz olması durumunda vekilin kendi çıkarını düşünerek asilin aleyhine karar vermesi durumudur (Groenendijk,2007:213). Asil-vekil olayları özellikle bilgi eksikliği yani bilgi asimetrisinin ve ahlaki tehlikenin olduğu durumlarda meydana gelmektedir (Harvey,2002 :203-204).

5. SONUÇ

Bu çalışmada, vekalet teorisi ve işlem maliyeti teorileri incelenerek her iki teori birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır. Vekalet yaklaşımının temelini oluşturan asil-vekil ilişkileri ortaklık yapısına sahip tüm işletmeleri etkilemekte ve yönetimin profesyonel bir yöneticiye devredildiği işletmelerde asil-vekil problemleri ile karşılaşmaktadır. Asil hiçbir zaman vekilden tamamıyla kendisi ile benzer amaçlara sahip olmasını ve çabada bulunmasını beklememelidir. İşlem maliyetlerinin firmaların tümü tarafından katlanılan maliyetler olduğu; çeşitli alım ve

satış sözleşmelerinin hazırlanması, müzakere edilmesi, pazarlık ve anlaşmazlıkların çözümü aşamalarında ki harcamaları da kapsamaktadır. Sonuç olarak asil-vekil arasındaki ilişki iki ana nedenden kaynaklanabildiği söylenebilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi asil ile vekil arasındaki amaçların farklı olmasıdır. Yani asil-vekil arasında yaşanan çıkar çatışmasıdır. Çünkü vekilin yönetimini gerçekleştirdiği işletme bir başkasının yani asilin şirketidir. Vekil de doğal olarak öncelikle kendi çıkarlarını korumak isteyecektir. Ancak bu olumsuz durum asil ve vekil arasında yapılan kâra dayalı ücret sözleşmeleri ile güvence altına alınabilmektedir. İkincisi, asil ile vekil arasındaki bilgi düzeyinin farklılığı, diğer bir deyişle asimetrik bilgi problemidir. Bu aynı zamanda ters seçim problemine de neden olmaktadır. Bu duruma sebep ise asilin vekilin davranışlarını tam olarak kontrol edememesinden kaynaklanmaktadır. Vekil yönetim eyleminden sorumlu olan kişi olarak asilden işletme ile ilgili olarak daha fazla bilgiye sahip olabilmektedir. Asil ise yapacağı denetim faaliyetleri ile bu problemi çözüme kavuşturacaktır. Ancak bu işletmelerde denetim maliyetleri doğurmaktadır. Hem vekalet teorisi hem de işlem maliyeti yaklaşımı işletmelerde oluşan bu maliyetleri minimize etmeyi amaçlamaktadır. Son yıllarda önem kazanan şirket içi yolsuzluk ve suistimaller ve bunların sayıca artışı ayrı bir uzmanlık alanının gelişmesine neden olmuştur. Yolsuzlukların artışı problemin azaltılması amacıyla geliştirilen prime dayalı asil-vekil ve ücret sözleşmelerinin işletmelerde önemli bir işlem maliyeti doğmasına neden olmasına rağmen problemi tümüyle çözmediğini işaret etmektedir. Bu konuda karar verebilmek için ayrıntılı uygulamalı çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agency Theory. Oxford Dictionary of Politics.,
<http://www.answers.com/topic/agency-theory>, Erişim 13.10.2013
- ALLEN,W.D.(1999) “Transaction Costs , Department of Economics”,
Simon Fraser University,s.893-926
- ALPER, D. ve GÜVENÇER,Ü.C.(2006). Türk firmalarının Halka Arz Oranları İle Performansları Arasındaki İlişkinin Vekalet Teorisi Çerçevesinde İncelenmesi: İMKB'de Hisse Senetleri İşlem Gören 128 Firma Üzerine Bir Uygulama, Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt XXV, Sayı 2, s.71-83.
- ATA, A. ve AĞ, Y.(2010). “Firma Karakteristiğinin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkisinin Analizi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı:11, s.45-60
- BONAZZI, L., Islam,S.(2007). “Agency Theory and Corporate Governance”, Journal of Modelling in Management, Vol. 2 No. 1,s. 7-23
- COASE, R.(1992). “The Institutional Structure of Production”, The American Economic Review, Volme 82, Issue 4,s.713-719
- ÇETİN, T. (2012).”Yeni Kurumsal İktisat”, Sosyoloji Konferansları, No: 45,s.43-73
- DERİN,S. (2006). Kurumsal Yönetim İlkelerinin Bileşeni Olarak Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık:Türk Sermaye Piyasaları, Ankara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,İşletme Ana Bilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi, Ankara,
- DİL, M. ve GÜMÜŞTEKİN, E.G.(2008). “Vekalet Teorisinin Aile İşletmelerine Katkıları ve Model Önerisi”, 3.Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi, AGMER,s.301-312

- DONALDSON,L. and DAVIS, J.H. (1991).”Stewardship Theory or Agency Theory:Ceo Governance and Shareholder Returns”,Australian Journal of Management, The University of New South Wales,s.49-65
- DRAGOMIR, V.(2008).“Highlights For A History of Corporate Governance”, European Journal of Management,s.1-12
- EISENHARDT,K.(1989). “Agency Theory: An Assessment and Review”, The Academy of Management Review, Vol.14, No.1,s.57-74
- FAMA, E. and JANSEN,M. (1983), “Separation of Ownership and Control, Journal of Law and Economics”, v.26,s.301-325
- GROENENDIJK, N. (1997).“A Principal-Agent Model of Corruption”. Crime, Law & Social Change, Kluwer Academic Publishers Netherlands.s. 207–229.
- GROSSMAN, S. J. and HART, O. D.(1983) , “An Analysis of the Principal-Agent Problem”, Econometrica, Vol. 51, No. 1 (Jan., 1983),s.7-46.
- HARVEY, S. J. Jr.(2002).“When is a Bribe a Bribe? Teaching a Workable Definition of Bribery”.Teaching Business Ethics6,s.199–217.
- HEATH, J. and NORMAN, W. (2004). “Stakeholder Theory, Corporate Governance and Public Management”, What Can The History Of State-run Enterprises Teach Us In The Post-Enron Era?,” Kit, sayı 1, s.178-196.
- HILL,C.W.L. and JONES,T.M. (1992).”Stakeholder-Agency Theory”, Journal of Management Studies 29:2,s.13-154
- İŞERİ, M. (2002). “Anonim Şirketlerde Vekalet Sorunu ve Bu Sorunun Çözümlemesinde Kullanılan Teknikler”, Journal of İstanbul Kültür University,s.77-86

JENSEN, M. C. and MECKLING, W. H.(1976). “The Theory of The Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure”, Journal of Financial Economics (JFE), Vol.3,No:4,s.305-360

MCCOLGAN, P. (2001). “Agency Theory and Corporate Governance: A Review of the Literature from UK Perspective”, Department of Accounting & Finance, University of Strathclyde, UK,s.1-77

NICHOLSON, W. (1995). “Microeconomic Theory Basic Principles and Extensions”, Six Edition.

PADILLA, A.(2002). “Property Economics of Agency Problems”, Mises Institute, WorkingPaper, Jel Classification D 820, L510, P510, s.1-57

RELEASE, P. and MACLAY, K.UC Berkeley's Oliver Williamson shares Nobel Prize in economics,12October2009, http://www.berkeley.edu/news/media/releases/2009/10/12_nobel.shtml, Erişim: 14.10.2013

SARAVIA, J.A. and CHEN ,J.J. (2008). “The Theory of Corporate Governance: A Transaction Cost Economics”, Firm Lifecycle Approach, School of Management University of Surrey Guildford, Surrey, GU2 7XH, UK.,s.1-32

SHAVELL, S. M. "*Risk sharing and incentives in the principal and agent relationship*" 10 The Bell Journal of Economics. 55, 1979. http://www.law.harvard.edu/faculty/shavell/pdf/10_Bell_J_Econ_55.pdf, Erişim 13.10.2013.

TURABOĞLU, T. T.(2004). “Vekâlet-Temsil-Problem ve Maliyetler”, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 51, s.109-124.

YILMAZ, F.(2002). Piyasa-Firma Ayrımı Tartışmaları Çerçevesinde
Firma Teorisi, G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, s.67-82

WEBER, M. *Economy and Society*, chapter III, 1920.
<http://www.ucpress.edu/book.php?isbn=9780520035003>, Erişim
13.10.2013

TÜRKİYE’DE TERSİNE GÖÇ VE TERSİNE GÖÇÜ TEŞVİK EDEN UYGULAMALAR: İSTANBUL İLİ ÖRNEĞİ

Doç.Dr.Emel İslamoğlu

Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, emelc@sakarya.edu.tr

Yrd.Doç.Dr. Sinem Yıldırım

Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ssac@sakarya.edu.tr

Yrd.Doç.Dr. Abdurrahman Benli

Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, abenli@sakarya.edu.tr

Özet

2000’li yıllara kadar kırsal alandan kentsel alanlara doğru seyir gösteren göç akımı, kentsel bölgelerde ekonomik ve sosyal sorunlara neden olmuştur. Gerek kentlerdeki itici faktörlerin artması gerekse kırsal alanların yeni çekim alanları haline dönüşmeye başlaması, son yıllarda tersine göç olgusunu önemli bir hale getirmiştir. Bu çalışma, Türkiye’de yaşanan tersine göç sürecini itme ve çekme teorisi kapsamında İstanbul ili örneği üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda; kentsel alanlarda ortaya çıkan işsizlik, geçim sıkıntısı gibi özellikle ekonomik sorunların kentin itici faktörlerini oluşturduğu görülmüştür. Bazı kırsal bölgelerde yapılan iyileştirmeler ve istihdam artışı sağlayan politikalar ise kırsal alanların çekiciliğini arttırmıştır. Ayrıca tersine göçü teşvik eden uygulamalar konusunda İstanbul’un iyi bir örnek teşkil ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, İç Göç, Tersine Göç, İstanbul.

REVERSE MIGRATION AND APPLICATIONS OF REVERSE MIGRATION INCENTIVES: THE CASE OF ISTANBUL PROVINCE

Abstract

Migration flows from rural areas to urban areas until 2000s caused economic and social problems in urban areas. Both the increase of negative factors in the urban areas and the transformation of rural areas into new attraction spaces have made reverse migration an important subject. This study aims to examine the reverse migration issue in Turkey in the case of Istanbul province within the scope of push and pull theory. The results of the study reveal that unemployment and higher standards of living are the main push factors of

urban areas whereas structural improvements and policies to boost employment opportunities are the main pull factors of rural areas. Moreover the study also puts forward that Istanbul is a good case about the applications of reverse migration incentives.

Key Words: *Migration, Domestic Migration, Reverse Migration, Istanbul*

Giriş

Bir yerden başka bir yere hareket etmeyi, yer değiştirmeyi ve bir mesafe kat etmeyi temel alan göç, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel etkileri dolayısıyla önemli bir olgudur. Toplumsal hareketliliği ifade eden göç, gerek sebepleri gerekse sonuçları açısından güncelliğini ve özgüllüğünü koruyan bir süreçtir.

Toplumsal değişimin önemli dinamiklerinden biri olan iç göç, ulusal sınırlar içerisinde kırdan kente, kentten kente, kentten kıra ve kırdan kıra akım yönleriyle ortaya çıkan bir yer değiştirme hareketini ifade etmektedir. Türkiye'nin 1950'li yıllarda tanıştığı iç göç, 1980 sonrasında daha da hızlanarak göç alan ve veren merkezlerde ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal değişimlere ve sorunlara yol açmıştır.

2000'li yıllara kadar kırsal alandan kentsel alanlara doğru seyir gösteren göç akımı kentsel bölgelerde yoğun nüfus baskısı, çarpık kentleşme, gecekondulaşma gibi ekonomik ve sosyal problemlere sebep olmuştur. Kentsel alanda baş gösteren bu sorunlar zamanla birikerek kentlerin çekici özelliklerini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Gerek kentlerin itici faktörler ile boğulmaya başlaması gerekse kırsal göçün önlenmesine yönelik çalışmalar neticesinde kırsal alanların yeni çekim alanları haline dönüşmeye başladığı görülmektedir. Bunun neticesinde de son yıllarda tersine göç önemli bir olgu haline gelmiştir.

Göç veren gelişmekte olan bir ülkenin, bölgenin veya şehrin, göç almaya başlaması sürecini ifade eden tersine göç kavramı günümüzde sıkça kullanılmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmeler, özellikle az gelişmiş bölgelerin kalkınma göstermesi ve yeni istihdam olanaklarının ortaya çıkması, tarımda sürdürülebilir büyüme, ekonomik kriz gibi nedenler tersine göçe neden olan faktörler arasında yer almaktadır.

Literatürde ağırlıklı olarak itme-çekme teorisi kapsamında ele alınan ve tartışılan tersine göç ülkemiz için de son yıllarda önemi artan bir

hususudur. Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte kentsel bölgelerdeki çekiciliğin yanısıra iticiliğin de belirginleşmeye başlaması ile kentsel alandan gelişmekte olan kırsal alana yoğunlaşan bir tersine göç süreci başlamıştır. Ayrıca gelişmekte olan bölgelerde son yıllarda istihdamı artırıcı politika ve uygulamalar bu bölgeleri çekici kılmakta ve tersine göçü hızlandırmaktadır.

Bu çalışma Türkiye’de yaşanan tersine göç sürecini itme ve çekme teorisi kapsamında İstanbul örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Tersine göçün son yıllarda sıklıkla gündeme gelen ve tartışılan bir konu olması, bu alanda değerlendirme yapmayı önemli kılmaktadır. Bu çalışmada öncelikle tersine göç literatüründen bahsedilecek daha sonra Türkiye’de tersine göç ve İstanbul Örneği üzerinden tersine göçü teşvik eden uygulamalar değerlendirilecektir.

Kavramsal Boyutuyla Göç

En yalın ifadeyle, insanların belirli bir zaman boyutu içinde çalışmak ve yerleşmek amacıyla bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına yaptığı geçişi ve kalıcı yer değişikliğini tanımlayan göç, neden ve sonuçları ile birlikte algılanması gereken dinamik bir süreci ifade etmektedir. Göç olgusu, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel nedenleri ve sonuçları ile farklı bilimsel disiplinlerin konusu olarak değişik boyutlarıyla ele alınmaktadır (İçduygu ve Ünal, 1998: 38). Her bilim dalının belli bir temelden hareketle göçe ilişkin yaklaşımlar geliştirmesi, farklı göç tanımlarının ve iç-dış göç, ekonomik-siyasal göç, gönüllü-zorunlu göç, mevsimlik göç ve son yıllarda tartışılan ve çalışmamız açısından da önem taşıyan tersine göç gibi göç çeşitlerinin ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Ancak göç çalışmalarının sınıflandırılmasında evrensel olarak en temel ayrımı, ulusal sınırlar içinde gerçekleşen yer değişikliğini ifade eden iç göç ve bireylerin ülke sınırlarını aşarak farklı ülkelere yönelik gerçekleştirdikleri hareketliliği ifade eden dış göç oluşturmaktadır.

Göçe ilişkin literatürün çokluğu ve göçü ortaya çıkaran koşulları açıklamaya yönelik araştırmaların fazlalığına rağmen, göçün durağan bir yapıya sahip olmaması göç olgusunun tanımını zorlaştırmaktadır. Ancak mevcut göç tanımları incelendiğinde, ortak unsurun “yer değiştirme”

üzerinde toplandığı görülmektedir. Nitekim Lee (1966: 49) göçü, nüfusun devamlı, sürekli ya da geçici olarak gerçekleştirdiği yer değişikliği olarak tanımlarken, Kearney (1996: 374)'e göre göç, belirli bir coğrafya üzerinde nüfussal yer değiştirme olarak ifade edilmektedir. Türkyılmaz (1998: 25) da göçü, bireylerin veya toplumsal bir kesimin belirli bir zaman ve mekanda geçici veya daimi süreli olarak yaşadığı bir mekan ve sosyo-kültürel alana yerleşme hareketi olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla göç, bir yerden başka bir yere hareket etmeyi, yer değiştirmeyi ve bir mesafe kat etmeyi temel almaktadır. Söz konusu edilen “yer değiştirme” ise köy, kasaba ve kentler arası kısa mesafeli olabileceği gibi, sınır ötesi gibi uzun mesafeli de gerçekleşebilmektedir. Kır, kent ve ülke gibi yerleşim birimleri arasında gerçekleşen göç, nedenleri ve sonuçları ile gerek göç alan ve veren yerleşim birimleri gerekse birey ve topluluklar üzerinde önemli değişiklikler ortaya koymaktadır /değişikliklere neden olmaktadır.

Savaşlar, doğal afetler, tarımda makineleşme, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan yenilikler, işsizlik, genç ve dinamik nüfus fazlalığı, eğitim imkanları gibi ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve doğal birçok sebebe bağlı olan göçler toplumda hareketliliğe neden olmaktadır (Erkal, 1997: 221). Ancak günümüz dünyasında gelir dağılımında yaşanan dengesizlikler ve buna bağlı olarak artan yoksulluk sorunu göç sürecinin temelinde ekonomik nedenlerin ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Bireylerin göç kararı almalarında gelir ve istihdam gibi iktisadi ihtiyaçların ve ekonomik fırsatların elde edilmesi önemli rol oynamaktadır (Parrado ve Cerrutti, 2003: 103). Dolayısıyla göç edilecek alana karar verme sürecinde içinde bulunulan ülkenin, bölgenin ekonomik ve sosyal şartları belirleyici olmaktadır. Çoğunlukla gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölge ve ülkelere doğru yaşanan göç akımında, göç edilecek yerin sahip olduğu iş şartları başta olmak üzere sosyo-ekonomik konum göç edecek birey için belirleyici olmaktadır (Frey, 1995: 740). Nitekim, göçü beşeri sermaye kavramı çerçevesinde inceleyen çalışmalarda (Harris ve Todaro, 1970; Todaro, 1976; Todaro, 1969; Hatton, 1995; Rotte ve Vogler, 1999) bireylerin ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle göç kararı aldıkları ve göç etmek için ise istihdam,

ücret ve gelir yönünden görece daha iyi bölge ya da ülkeleri tercih ettikleri görülmektedir. Neoklasiklerin öncülerinden Todaro'ya (1976) göre göçün temel belirleyicisi, bölgeler ve ülkeler arasında varolan sosyo-ekonomik eşitsizliklerle birlikte bireylerin mevcut gelirleri ile gidilecek yerden beklenen gelir düzeyi arasındaki farktır. Dolayısıyla kırsal alanlardan kentsel alana yaşanan göçün temelinde kır-kent arasındaki gelir farklılıkları ve bireylerin kentsel alanda iş bulabilme ihtimali yer almaktadır (Todaro,1969: 138-139). Harris ve Todaro (1970), iki sektör analizi yaparak kır ve kent üzerinden hazırladıkları çalışmada kentsel alandan beklenen gelir düzeyinin, kırsal alandaki reel gelirden fazla olduğu sürece göçün devamlılık arz edeceğini vurgulamaktadırlar. Buna göre, kırsal sektör olarak nitelendirdikleri kırsal alanda gelir artışı sağlanarak kırdan kente işgücü göçünü azaltmak mümkün görünmektedir. Nitekim son yıllarda ağırlık kazanan tarımsal ve kırsal alanı destekleme projeleri kapsamında tarımsal ve kırsal gelir artışının sağlanmaya çalışıldığı ve bu suretle göç akım yönünde değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Bölgesel ve ulusal plan ve programlar kapsamında yapılan çalışmalar ile kırsal göçün önlenmesi veya azaltılması hedeflenirken, günümüzde “tersine göç” olarak tartışılan kentten kırsal alana yaşanan bir göç süreci ile de karşılaşmaktayız.

Türkiye’de İç Göç ve Kentten Köye Göç Süreci

Toplumsal değişimin önemli dinamiklerinden biri olan iç göç, ulusal sınırlar içerisinde kırdan kente, kentten kente, kentten kıra ve kırdan kıra akım yönleriyle ortaya çıkan bir yer değiştirme hareketini ifade etmektedir. Türkiye'nin 1950’li yıllarda tanıştığı ve 1980 sonrasında daha da hızlanarak göç alan ve veren merkezlerde ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal değişimlere, sorunlara yol açan iç göç, Tekeli (1992) tarafından “belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların, kendi iradeleriyle yaşam yerlerini sözkonusu yerleşim alanının dışına taşımaları” şeklinde tanımlanmaktadır.

Ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden kaynaklanan iç göç hareketleri, çoğunlukla bir ülkenin geri kalmış bölge ve kentlerinden, ülkenin daha gelişmiş bölge ve kentlerine doğru seyretmektedir (Özer, 2004: 24). Bu paralelde Türkiye’de 1950’li yıllar itibarıyla sanayileşme ve

kentleşmenin etkisiyle kırdan kente doğru iç göç hareketlerinin yaşanmaya başladığı görülmektedir. 1950'lerden itibaren kapitalistleşme sürecine girerek dünya sistemi ile entegrasyonu hızlanan Türkiye'de tarımın modernleşmesi ve makineleşmesi, geleneksel toprak sistemi rejiminin değişmesi, kentsel alanlardaki iş ve hizmet olanaklarının varlığı, ulaşım şartlarındaki gelişmeler kırsal alanda ekonomik ve toplumsal bir dönüşümü ve kırsal nüfusun kentsel alanlara doğru hareketliliğini başlatmıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 251; Akşit,1998: 26). Köyden-köylülükten hızla kopma dönemi olarak ele alınan 1950-1955 yılları arasında kırdan kentlere doğru yaşanan göçün miktarı ani bir artış göstererek 1945-1950 yılları arasında yaşanan göçün dört misline çıkmış ve 904 bine yükselmiştir. Yıllar itibariyle Türkiye'de göç oranı sürekli artış göstererek devam etmiş ve 1985-1990 döneminde 2,654 bine yükselerek önemli bir sıçrayış göstermiştir (Akşit, 1998: 22-35).

Sanayi toplumu olma konusunda hızlı bir gelişme sağlayamayan Türkiye'de, kentleşme de sanayileşme ile paralel bir hızda gelişmemiştir. Bu durum, kırsal alandan hızla kentsel alana akan nüfusun gerek istihdamı gerekse kentsel alana yerleşimi konusunda artan sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuçta da, gecekondualarda yaşayan ve ikincil ekonomik sektörlerde geçimini sağlamaya çalışan bir göçmen kitlesi, kent nüfusunun ağırlıklı bir parçası durumuna gelmiştir. Her ne kadar sanayileşmenin başlangıç döneminde iş gücüne duyulan talep sebebiyle kırdan kente göç desteklenen bir hareket olmuş olsa da göç miktarındaki hızlı sıçrama sosyo-ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir (İçduygu, 1998: 225; İçduygu ve Sirkeci, 1999: 252; Yavuz ve diğ., 2004).

Göçü açıklamaya yönelik çok sayıda yaklaşım bulunmakla birlikte iç göç genel olarak itme-çekme teorisi ile açıklanmaktadır. İtici ve çekici faktörler kapsamında ele alınan iç göç, her ülkenin kendi koşullarına bağlı olarak çeşitli nedenlerle gerçekleşmektedir. Türkiye'de yaşanan iç göçün nedenlerine genel olarak bakıldığında ise başta bölgelerarası sosyo-ekonomik farklılıkların, hızlı nüfus artışının, tarım kesiminde yaşanan dönüşümün, ekonomi politikalarındaki yetersizliklerin, terör ve

siyasal nedenlerin varlığı görülmektedir. Türkiye’de iç göç sürecini inceleyen pek çok yazar (Keleş, 2000; Yenigül, 2005; İçduygu ve Sirkeci, 1999; Çelik, 2006; Güreşçi, 2010), çalışmalarında göç nedenlerine itici, çekici ve iletici faktörler olarak yer vermişlerdir. Bu paralelde itme ve çekme teorisi kapsamında ele aldığımızda 1950’li yıllarda başlayan iç göç, kırsal alanda yaşanan dönüşümün sonucunda kırsalın iticiliği, 1960-1980 döneminde yaşanan göçler ise kentin çekiciliği ile açıklanmaktadır. 1980’li yıllar sonrasında ise modernleşme süreci ile iletişim teknolojilerinin ve ulaşımın gelişmesi gibi iletici faktörler etkisini göstermektedir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 250).

Kırsal alandaki geçim ve hayat şartlarının zorluğu, hızlı nüfus artışı, gizli işsizlik, düşük verimlilik, eksik istihdam, tarımda makineleşme, eğitim ve sağlık sorunları, mevsim dışı iktisadi faaliyetin olmayışı gibi faktörler kırsalın iticiliğini oluşturmaktayken (Yıldırım ve Olhan, 1994: 59), kentlerdeki imkanların ve şartların cazibesi kenti çekici kılmaktadır. Buna göre, köy ile kent arasındaki gelir farklılıkları, iş bulma ihtimali, daha yüksek bir hayat standardı, eğitim, sağlık, ulaşım imkanları, sosyal ve kültürel olanaklar kentin çekici faktörlerini oluşturmaktadır (Apan, 2006).

İtici-çekici güçler yaklaşımına göre, itme ve çekmeyi oluşturan faktörler göç alan ve göç veren merkezin sahip olduğu özelliklerden kaynaklanmaktadır. Kırsal alanların itici olması, bireyin göç kararında tek başına etkili değildir. Göç edilecek merkezin, göç etme isteğini tatmin edecek şartları sağlaması gerekmektedir. Buna göre örneğin reel ücretlerin yüksek olduğu yer işçileri çekerken, yüksek işsizlik oranlarının görüldüğü yerler bireyleri itecektir (Millington,1994: 90). Nitekim Lee’ye (1966: 54-55) göre de az gelişmiş bölgeler, yüksek nüfus yoğunluğu, düşük ücretler ve ekonomik istikrarsızlıklar sebebiyle göçmenleri iterken, yüksek ücretler ve iş fırsatlarının çok olduğu gelişmiş bölgeler göçmenler için çekicilik kazanmaktadır. Diğer yandan Lee, yaptığı çalışmada göç alan ve veren yerler arasında bilgi akımlarının göçü kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Ulaşım ve iletişim yapısına ilişkin teknolojik gelişmeler de iletici faktörler olarak göçü hızlandırmaktadır. İletişim araçlarının gelişimi, kırsal alanları

şehirlerdeki yaşam konusunda bilgi sahibi yapmakta ve ulaşım sistemindeki gelişmelerde aynı şekilde kırdaki nüfusun hareketliliğini arttırmaktadır. Bu nedenle kentin çekiciliği ile kırsal iticiliği göç sürecini etkileyen tek etken olarak görülmemelidir.

Türkiye’de 2000’li yıllara kadar nüfusun yerleşim yerleri arasındaki hareketliliği ağırlıklı olarak kırsal alandan kentsel alana göç şeklinde kendini göstermiştir. Yıllar itibariyle yerleşim yerleri arasında göç eden nüfus oranına bakıldığında 1980 yılında %9,34 olan oran 1985’te %8,67, 1990’da % 10,81, 2000 yılında ise %11,02 tespit edilmiştir. Verilere göre bu dönemlerde yaklaşık 15 milyon insan, çeşitli nedenlerden dolayı yaşadıkları yerlerden ayrılmıştır. Başlangıçta devlet tarafından da desteklenerek, bir sorun olarak algılanmayan köyden kente göç hareketi daha sonraki yıllar itibariyle kentsel bölgelerde yaşanan ekonomik ve sosyal problemlerin ortaya çıkması ile bir sorun olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Güreşçi, 2010: 77-79).

1950’li yıllarda başlayan ve yıllar itibariyle kırsaldan kentsel alana göç edenleri bünyesinde sindiremeden yeni göç dalgaları ile karşılaşan kentlerde ortaya çıkan sorunlar, 1970’lerden sonra birikmeye başlamıştır. Bu paralelde, kentsel bölgelerde, yoğun nüfus baskısı, çarpık kentleşme, gecekondulaşma, suç oranlarında yükselme, işsizlik, yoksulluk, yabancılaşma, kültür çatışması gibi sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunlar baş göstermiştir. Ortaya çıkan bu tablo sonucunda çekici faktörleri ile göç alan merkezler haline gelen kentsel alanların itici faktörler ile boğulmaya başladığı görülmektedir. Kentsel bölgelerdeki çekici faktörlerin itici faktörlere dönüşmeye başlaması ile kentsel yapı kendi içerisindeki fazlalıkları geri itmeye veya bu iticilikten etkilenen kentlileri yeni arayışlara yönlendirmiştir. Bu dönemde gerek kırsal göçün önlenmesi gerekse kırsal bölgelerin gelişimi yönünde bölgesel ve ulusal çapta yapılan çalışmalar ile köylerin sosyo-ekonomik dönüşüm içine girmesi kırsal alanların yeni çekim alanları oluşturmaya başlaması sonucunu doğurmuştur (İçli, 1998; Güreşçi ve Yurttaş, 2008; Güreşçi, 2010).

Tersine Göç

Göç veren geliştirmekte olan bir ülkenin, bölgenin veya şehrin, göç almaya başlaması sürecini ifade eden tersine göç kavramı (Chacko, 2007) U Dönüşü (Wiltshire ve Abe, 1978), J Dönüşü (Wiltshire, 1979), geri dönüş (Cassarino, 2004) gibi göçü açıklamaya yönelik farklı kavramlar ile birlikte ve çoğunlukla beyin göçü, dış göç kapsamında tartışılmaktadır.

Genelde göç veren alanlara, göç alan yerlerden gerçekleşen “Tersine Göç” son yıllarda sıkça kullanılmaya başlamıştır. Genel olarak bakıldığında tersine göçün nedenlerini birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Yapılan çalışmalar, teknolojinin gelişmesi, geliştirmekte olan yerlerde yeni büyüme ve istihdam olanaklarının oluşması, kırsal istihdam ve üretimde artış ile tarımda sürdürülebilir büyüme, ülkenin eşitsiz ekonomik ve siyasal koşullarında bireyin gelirini artırıcı nitelikte değişim ve kalkınma, ekonomik kriz gibi nedenler üzerinden tersine göçü açıklamaktadırlar. Buna göre örneğin Çin’de yaşanan tersine göç süreci teknolojik gelişmenin etkileri üzerinden açıklanmış ve özellikle nitelikli işgücünün Çin’e transferinde teknolojinin önemli payı olduğu ifade edilmiştir (Zweig ve diğ., 2005). Tersine göçün ele alındığı bir başka çalışmada ise gelişmiş olan yerlerden geliştirmekte olan yerlere yapılan göç, Hintli profesyonellerin yeni büyüme ve istihdam olanaklarından yararlanabilmek için ABD’den ayrılmaları üzerinden açıklanmaktadır (Chacko, 2007). Kırsal alanda sağlanacak gelişmelerin ve tarımsal sürdürülebilir ekonominin tersine göç için çekici bir faktör haline geleceğini belirten çalışmalarda ise kırsal istihdam ve gelir artarken kentsel ücretlerin azalışının veya sanayi üretiminde herhangi bir azalma yokken tarımsal gelir artışının sağlanabilmesinin tersine göçe neden olacağı belirtilmektedir (Harris ve Todaro, 1970; Bencivenga ve Smith, 1970).

Tersine göçü, beşeri sermaye kuramı ile açıklamaya çalışan çalışmalara göre ise bölgesel arası farklılıklar, eşitsizlikler tersine, dairesel ve geçici göçe neden olmaktadır. Ekonomik unsurlar göç kararı alan işgücü için önemli olurken, birey göçün maliyeti ve getirilerini karşılaştırmak durumundadır. Beşeri sermaye kuramına göre, bireyin bir yerden bir başka yere göç etme kararı alabilmesi için faydanın maliyetten büyük olması gerekmektedir (Day ve diğ.,1987). Ancak tersine göçün beşeri

sermaye kuramı ile açıklanamayacağını, tersine göçün beşeri sermaye ile çatıştığını belirten çalışmalar da yer almaktadır. Buna göre, göçün maliyetini, getirilerini ölçmek kolay değildir ve özellikle işgücü için göçün maliyeti bugün yapılabilsede dahi çalışma hayatı boyunca sürecek getirileri her yıl elde edilecektir. Ayrıca göç edilecek yer ile terkedilen yer arasındaki gelir farklılıklarının büyük olduğu anlayışı ile de tersine göç eğiliminin açıklamayacağı ifade edilmektedir (Gündoğan ve Biçerli, 2004; Yezer ve Thurston, 1976).

Ayrıca ülke ekonomisinin özellikle az gelişmiş bölgeler yönünde kalkınma göstermesi, bu bölgelerde yeni iş imkanları, barınma kolaylıkları sağlayarak tersine göçe neden olurken (Zweig ve diğ.,2005) ekonomik kriz ve ekonomik durgunluk, gerileme dönemlerinin tersine göçe neden olduğunu belirten görüşler de bulunmaktadır. Amerika’da tersine göç ile ekonomik gerileme ilişkisi üzerine yapılan bir araştırmada 1930’larda kırsal alanlara doğru yaşanan göçün, 1920-1921 yıllarında yaşanmaya başlayan ekonomik durgunluk kaynaklı olduğu ifade edilir (Hatton Williamson’dan akt. Bencivenga ve Smith,1997; 584). Küresel krizler, göç alan gelişmiş ülkeler, bölge ve şehirlerden göçlere neden olmaktadır. Ekonomik resesyona giren, işsizlik oranlarının yükseldiği gelişmiş yerlerden ana vatanlarına, memleketlerine dönmek üzere hareket edenler olduğu gibi büyüme ve istihdam artışı yaşayan gelişmekte olan yerlere doğru tersine göç sürecine giren göçmenlerde bulunmaktadır. Özellikle son ekonomik krizde eğitilmiş, vasıflı birçok göçmenin işsiz kaldığı ve çoğunluğu kadın birçok göçmenin güvencesiz, kötü koşullarda çalışmak zorunda kaldığı bilinmektedir (Alison ve Deborah, 2010). Bu durum göç akışında tersine yaşanan bir hareketliliği doğurmaktadır.

Yapılan çalışmalar gelişme ve göç arasında iki taraflı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Ekonomik ve sosyal gelişmede sağlanacak ilerleme göç üzerinde pozitif ve negatif etkilerde bulunmaktadır. Ülkelerin, bölgelerin, şehirlerin hayat standartları, gelişimleri birbirlerine yaklaştıkça göç hareketlerinin azalacağı varsayılmaktadır. Gelişmenin göçü artıran nedenleri; finansal kısıtların çözümü, nüfusun artması, geleneksel düzenin bozulması, iletişim ve ulaşımda yaşanan gelişmeler, göçmenlerin kendi memleketleriyle kurdukları bağlantı ile daha sonra

gelecekler için belirsizliğin azalmasını sağlayan ağ etkileri olarak sıralanmaktadır. Diğer yandan gelişmişliğin göçü azaltıcı etkileri de bulunmaktadır. Buna göre, gelir düzeyi arasındaki farklılıkların azalması ve orijinal ikametlerdeki gelir düzeyinin göç edilecek yere göre daha yüksek olması durumu göçü azaltacaktır (Rotte ve Vogler, 1999: 6-8). Bu durumda gelişme ve göç arasında ters U şeklinde bir ilişkiden bahsedilmektedir. Düşük gelir seviyesine sahip az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ve bölgelerde finansal kısıtlamaların çözümü, nüfus artışı, sosyal değişim, iletişimin gelişmesi ve göç ağlarının genişlemesi kısa ve orta vadede göçü artırmaktadır. Ancak uzun dönemde gelir düzeyindeki farklılıkların azalması ve göç edilecek yer tercihi göç miktarını düşürmektedir. Bu gelişme süreciyle birlikte, göç kısa dönemde artmakta ve uzun dönemde azalarak ters U şeklinde biçim almaktadır (Rotte ve Vogler, 1999: 8).

Tersine göçü itme ve çekme teorisi üzerinden ele alan ve özellikle metropollerdeki itme faktörlerinin, gelişmekte olan şehirlerin çekme faktörlerinden daha ağırlıklı rol oynadığını ifade eden Wiltshire (1979: 353-355) ise Japonya’da yaşanan tersine göçün nedenlerini iki temel görüş çerçevesinde incelemektedir. Buna göre, ilk görüş metropoller dışında kalan şehirlerin fonksiyonel olarak büyümesi ve hızla gelişmesi üzerinde toplanmaktadır. Gelişen şehirlerde istihdam imkanlarının ortaya çıkması, bu şehirlere ulusal bankaların, sigorta acentalarının, büyük ticari ve endüstriyel şirketlerin, genel merkezlerin açılması ve devlet kurumlarının kurulması, tecrübeli veya yönetici adayları olarak beyaz yakalıların metropollerden ayrılarak bu şehirlere yönelmesi tersine göç sürecinin nedenlerini oluşturmaktadır. Diğer yandan ikinci görüş, imalat sanayinin metropoller dışına kayması ve dağılmasının tersine göçe sebep olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre, imalat sanayinin metropoller dışına kayması, tersine göç dalgasında oransal olarak zaten büyük bir paya sahip olan mavi yakalı işçilerin metropol dışına çıkmalarına yol açmaktadır. Japonya’da 1960’lardaki yüksek büyüme döneminde, metropollerdeki sanayiciler, arazi fiyatlarının yükselmesi, endüstriyel kirliliğe tepkilerin artması ve benzeri sorunlar ile karşılaştılar. Bunun sonucunda metropoller dışına kaymaya başlayan sanayi, daha küçük

şehirlere taşınma, yeni şubeler kurma yönünde bir hareketlilik gösterdi. İdari ve teknik personel gibi beyaz yakalıların yanısıra mavi yakalılar için de yeni iş imkanları oluşturarak tersine göçe neden olan bu süreci metropollerde yaşam şartlarının pahalı olması ve metropol yaşamından mutsuzluğun da güçlendirdiği görülmektedir. Şehirlerde yaşanan fonksiyonel gelişim ve imalat sanayinin metropoller dışına kayması toptan ve perakende sektörü gibi diğer sektörlerinde küçük, gelişmekte olan şehirlerde gelişmesine sebep olmaktadır. Bu durum da tersine göçü çekici kılan faktörlerin çoğalması sonucunu doğurmaktadır.

Literatürde ağırlıklı olarak itme-çekme teorisi kapsamında ele alınan (Liu, 2005; Hare, 1999; Zhao,2002; Sahota, 1968; Gmelch, 1980; Zachariah, 1966; Chang, 1992; Wiltshire ve Abe, 1978; Wiltshire, 1979) tersine göç ülkemiz için son yıllarda başlayan, yeni bir hareketliliktir diyebiliriz. Türkiye’de yaşanan tersine göç sürecini birçok faktör ile açıklamak mümkündür ancak bu faktörleri itme ve çekme teorisi kapsamında incelemek daha anlaşılır bir sonuç verecektir. Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte kentsel bölgelerdeki çekiciliğin yanısıra iticiliğin de belirginleşmeye başlaması ile kentsel alandan tersine göç süreci başlamıştır. Bu bağlamda akım yönü itibariyle kentsel bölgelerden gelişmekte olan kırsal alana yoğunlaşan bir tersine göçün varlığından bahsedebiliriz.

Türkiye’de Tersine Göç ve Tersine Göçü Teşvik Eden Uygulamalar

1950’li yıllarda başlayan köyden kente göç süreci ile köylerdeki nüfus fazlalığının önemli bir kısmı başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göç etmiştir. Kentlere doğru yaşanan göçün yıldan yıla artışı, kentlerin mekansal ve sosyo-ekonomik açıdan kaldıramayacağı bir nüfus birikimine yol açmıştır. Bu durum gecekondulaşma gibi çarpık kentleşme ile kentsel dokuyu bozarken, kırsal kökenli kentsel sorunların da giderek artmasına neden olmuştur. Ekonomik olarak göçten beklenen faydanın sağlanamaması başta olmak üzere kentlerde suç oranlarının, işsiz bireylerin, kültürel uyumsuzlukların, madde bağımlılığının, aile parçalanmalarının artması, yabancılaşma ve dışlanma sonucunu doğuran

göç, göçmenleri kentsel bölgelerden uzaklaşma eğilimine sokmaya başlamıştır.

Türkiye’de en çok göç alan illerin başında olan İstanbul bu sorunları en ağır bir biçimde yaşamakta ve bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla tersine göçü teşvik edici politikalar uygulamaktadır. Bunun en önemli örneğini İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB)’nin yürüttüğü “İstanbul’dan Tersine Göç Projesi” oluşturmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) İstanbul’a çeşitli nedenlerle gelmiş ancak ekonomik şartlardan dolayı İstanbul’da geçim sıkıntısına düşüp memleketine dönmek isteyen ancak ekonomik gücü olmadığı için dönemeyen kişilere yardım etmektedir. Bu kapsamda taşınma masraflarını karşılayamayan vatandaşlara yardımcı olmakta, tersine göç etmek isteyen kişilerin otobüs biletleri satın alınmakta, eşyalı göç etmek isteyenlere ise bir kamyon tahsis edilerek, eşyaların güvenli bir şekilde gideceği yere ulaştırılması sağlanmaktadır (www.ibb.gov.tr, 2012).

Tersine göç başvurusu, Harem ve Esenler Otogarı’nda İBB Zabıta Müdürlüğü’ne bağlı "Tersine Göç Bürosu"na yapılmaktadır. Göç işlemleri 2 ila 12 hafta arası tamamlanmaktadır. Göç etmek isteyenlerin yaptıkları beyanları araştırıldıktan sonra, kriterleri uygun görülenlerin, eşyalar kamyonla yüklenip biletleri satın alınmaktadır. Bu hizmetten yararlanabilmek için, başvuranların hiçbir sosyal güvencesinin olmaması, üzerlerine kayıtlı menkul bulunmaması gerekmektedir. Bir de ailelerin İstanbul’dan ikametgâh nakli yaptırılmaları istenmektedir.

TABLO 1. İSTANBUL’DAN TERSİNE GÖÇ PROJESİ KAPSAMINDA 2007 - 2011 YILLARI ÇALIŞMA ÇİZELGESİ

	2007	2008	2009	2010	2011	TOPLAM
Biletli Gönderilen Kişi Sayısı	3829	6208	5134	4402	5673	25246
Bilete Yapılan Ödeme	169.743,00	309.219,00	280.544,00	243.701,40	342.633,00	1.345.840,40
Gönderilen Aile Sayısı	558	1142	1002	957	1262	4921
Eşyalı Nakil İçin Yapılan Ödeme	420.257,00	1.076.573,00	919.456,00	933.319,10	1.457.116,51	4.806.721,61
TOPLAM HARCAMA	590.000,00	1.385.792,00	1.200.000,00	1.177.020,50	1.799.749,51	6.152.562,01

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Yoksul Sevk Zabıta Amirliği Verileri.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne (İBB) bağlı Yoksul Sevk Zabıta Amirliği’nin verilerine göre, 2008 yılında ekonomik gerekçelerle İstanbul’u terk edenlerin sayısı, bir önceki yıla göre yüzde 100 artmıştır. 2007’de 558 aile geçinemediği gerekçesi ile İstanbul’u terk ederken, aile

sayısı 2008'de 1.141'ye çıkmıştır. 2009 ve 2010 yıllarında gönderilen aile sayısında çok az da olsa düşüş yaşanırken 2011 yılında gönderilen aile sayısı 1.262 ile bir önceki yıla göre önemli derecede artmıştır. Böylece son 5 yılda göç eden aile sayısı yaklaşık 9 kat artmış, toplam 25.246 kişi daha iyi yaşamak için geldiği İstanbul'u terk etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde İBB tersine göç için bütçesinden 6 milyon TL harcama yapmıştır.

İstanbul'dan tersine göçün nedenlerini pek çok nedene bağlamak ve hem itici hem de çekici faktörlerle açıklamak mümkündür. İstanbul ile ilgili yapılan çalışmalar, İstanbul'a göçün, büyük bir nüfus birikimine yol açtığını göstermektedir. Köyden kente göçün doğurduğu “yığınlaşma” süreci İstanbul'da da kendini göstermekte ve ciddi bir gecekondulaşma sorunu yaşanmaktadır. Kente yeni gelenler sosyo-kültürel uyumsuzluklar yaşamakta, kentin olanaklarından yararlanamayınca kente yabancılaşılmaya başlamaktadırlar. Ayrıca ekonomik olarak göçten beklenen faydanın sağlanamaması, kentte, suç oranları ve işsizlik gibi pek çok sorunun artmasına yol açmaktadır (Öztürk, 2007). Bu durum hem göçmenleri kentten uzaklaşma eğilimine sokmaya başlamış hem de bu konuda tersine göçü teşvik eden uygulamalara neden olmuştur.

Köyden kente yaşanan göçlerin sonucunda ortaya çıkan işsizlik, geçim sıkıntısı gibi ekonomik, sosyal, psikolojik sorunlar, kentin itici faktörlerini oluşturmaktadır. Kırsal alanların çekiciliği ise göç veren bu bölgelerin taşıdığı itici güçlerin olumlu yönde iyileştirilmesi ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır (Güreşçi, 2010: 81-84). Bu durum ise ağırlıklı olarak tarım politikalarındaki değişim sonucunda tarımsal gelir ve istihdamın artması olmak üzere, sanayi teşvikleri, yatırımlar ve dolayısıyla bölgesel kalkınmadan kaynaklanmaktadır (Akış ve Akkuş, 2007).

Kentten tersine göçte ekonomik krizin de çok önemli etkisi olmuştur. Küresel ekonomik krizin Türkiye'yi etkilemeye başladığı 2008 yılının ikinci yarısında, İstanbul'dan göç eden aile sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu artış krizin etkilerinin devam ettiği 2009, 2010 ve 2011 yıllarında da devam etmiştir. Küresel ekonomik krizin etkilerinin başladığı ve devam ettiği yıllarda İstanbul'dan tersine göçün artması daha

önce ifade edildiği ekonomik krizin tersine göçe neden olduğu görüşleri ile paralellik göstermektedir. Krizle birlikte birçok insanın işsiz kalması ya da yeni bir iş bulamaması, bulduğu işlerde de güvencesiz şekilde ve düşük ücretlerle çalıştırılması İstanbul'dan tersine göçü tetikleyen önemli nedenler arasında sayılabilir. Bu durumda memleketlerine dönmek üzere hareket edenler olduğu gibi kırsal alanlardaki bazı bölgelerdeki yapılan iyileştirmeler ve istihdam artışı sağlayan politikalar sonucu bu yerlere doğru tersine göç sürecine giren göçmenlerde bulunmaktadır.

Ekonomik krizin etkisiyle İstanbul'dan tersine göç eden ailelerin toplumsal özellikleri ve beklentileri üzerine yapılan bir çalışmanın sonuçları da göstermektedir ki; tersine göç edenlerin göç etme nedenlerinin başında ekonomik sorunlar gelmektedir. Bu kişilerin özellikle ekonomik krizin de etkisiyle işsiz kaldıkları ve yakın bir zaman içerisinde yeni bir işe sahip olamayacaklarını düşündükleri ve büyük çoğunluğunun borçlu olduğu görülmektedir. Ayrıca bu kişilerin memleketlerinde iş bulabilecekleri yönünde yüksek beklentileri de bulunmaktadır (Yılmaz, 2009).

TABLO 2. İSTANBUL'DAN TERSİNE GÖÇ PROJESİ KAPSAMINDA 2005 - 2011 YILLARI ARASI GÖNDERİLEN AİLELERİN BÖLGELERE GÖRE DAĞILIM ÇİZELGESİ

	2005 YILI GÖNDERİLEN AİLE SAYISI	2006 YILI GÖNDERİLEN AİLE SAYISI	2007 YILI GÖNDERİLEN AİLE SAYISI	2008 YILI GÖNDERİLEN AİLE SAYISI	2009 YILI GÖNDERİLEN AİLE SAYISI	2010 YILI GÖNDERİLEN AİLE SAYISI	2011 YILI GÖNDERİLEN AİLE SAYISI	TOPLAM
Akdeniz Bölgesi	14	22	76	111	101	88	121	533
Doğu Anadolu Bölgesi	36	51	92	211	217	240	289	1226
Ege Bölgesi		8	8	37	18	18	28	117
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	22	44	104	225	259	213	281	1148
İç Anadolu Bölgesi	18	27	57	112	76	79	128	497
Marmara Bölgesi	4	8	26	36	14	9	17	104
Karadeniz Bölgesi	34	76	205	410	317	310	398	1750

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Yoksul Sevk Zabıta Amirliği Verileri.

İstanbul'dan tersine göç eden ailelerin 2005-2011 yılları arasında göç ettikleri bölgelerin dağılımı incelendiğinde; ailelerin 1.750'si Karadeniz Bölgesine göç ederken, 1226'sı Doğu Anadolu Bölgesine, 1148'i Güneydoğu Anadolu Bölgesine, 533'ü Akdeniz Bölgesi'ne, 497'si İç

Anadolu Bölgesine, 117'si Ege Bölgesine ve 104'ü Marmara Bölgesine göç ettikleri görülmüştür. Bu veriler en çok tersine göç edilen bölgenin Karadeniz Bölgesi olduğu, bunu Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinin izlediğini ortaya koymaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Şanlıurfa'daki göçe etkisi üzerine yapılan bir araştırma da göstermektedir ki, GAP'ın sadece bir kısmının devreye girmesiyle bile nüfus özelliklerinde önemli değişimler yaşanmıştır. Göçün en önemli sebebinin iş bulmak olduğu bölgede elde edilen veriler, göçün durmaya başladığını göstermektedir. Diğer yandan nüfusun artış hızını etkileyecek kadar yüksek olmasa da 1995 yılından itibaren bölgeye tersine göç başladığı ifade edilmektedir. Bu çalışmaya göre bölgeye tersine göçün başlama nedeni GAP'ın çekici özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Akış ve Akkuş, 2007).

TABLO 3. 2005 - 2011 YILLARI ARASI EN ÇOK TERSİNE GÖÇ ALAN 20 İL

SIRA NO	İLLER	GÖNDERİLEN AİLE SAYISI
1	ORDU	322
2	BATMAN	315
3	SAMSUN	307
4	DIYARBAKIR	266
5	GİRESUN	206
6	MALATYA	196
7	TOKAT	190
8	MARDİN	156
9	G.ANTEP	136
10	SİVAS	131
11	HATAY	129
12	TRABZON	127
13	ERZURUM	125
14	ADANA	123
15	VAN	122
16	RİZE	113
17	Ş.URFA	105
18	ADİYAMAN	93
19	SİNOP	89
20	ELAZIĞ	88

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Yoksul Sevk Zabıta Amirliği Verileri.

2005-2011 yılları arasında İstanbul'dan tersine göçün en yoğun yaşandığı illerin başında 322 aile ile Ordu gelmektedir. Bunu Batman, Samsun, Diyarbakır ve Giresun'un izlediği görülmektedir. Tersine göçte en önemli etkenin başında tabii ki göç edilen şehrin itici faktörleri yer almaktadır. İstanbul için bu itici faktörlerin başında ise ekonomik problemler gelmektedir. Ancak tersine göç edilecek ilin ekonomik yapısındaki değişimler ve gelişmeler de tersine göçü cazip kılabilmekte ve geriye dönüşü kolaylaştırmaktadır. Batman ili için bu durumu söylemek mümkündür. Batman'ın özellikle 2005-2011 yılları arasında tersine göç edilen illerin ikinci sırasında gelmesinin önemli sebeplerinden biri de bu ildeki yatırımların artmasıdır.

1.5 milyon dolara mal olan tekstil fabrikasının, kente tersine göçte etkisini yadsımamak gerekir. 6 milyon dolara mal olacak daha büyük bir tesisin daha 2012 Ağustos ayında açılması ve 1500 kişi istihdam etmeyi hedeflenmektedir. Batı illerine göç eden ve ancak yatırımı duyup tesislerde çalışmak için 4 bin 500 kişinin iş başvurusunda bulunduğu belirtilmektedir (www.radikal.com.tr, 2012).

Yine tersine göçün en fazla olduğu 20 ilin içerisinde yer alan Adana içinde benzer bir durum söylenebilir. Adana'nın Aladağ ilçesindeki köylerde krom tesisleri kurulunca köylere tersine göç başlamıştır. Bölgeye maden ocaklarının kurulmasıyla köylerden göçün durduğu ve önceden göç edenlerinde yeniden çalışmak için köye döndüğü belirtilmektedir. 150 hane olan köylerin tesislerin açılmasıyla birlikte 350 haneye çıktığı ve köyde kiraların 2000 TL'ye yükseldiği söylenmektedir (www.hurriyet.com.tr, 2012).

Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği'nin başlattığı "Anadolu'ya İş, Aş ve Barış" projesi de yeni iş imkanları yaratarak tersine göçte katkı sağlayan projelerdendir. Bu proje ilk meyvesini Adıyaman'da vermiş, Adıyaman'da 1,5 yıl önce başlatılan hazır giyim sektöründeki kümelenme çalışmaları sonucunda 5 bin kişiye iş yaratılmıştır (http://www.tekstilteknik.com, 2012).

Köylerine dönen vatandaşlar artık devletin desteğini daha yakın hissetmektedir. 1 Ocak 2006'dan itibaren 2 bin 683 proje için 385 milyon yeni lira hibe destek sağlanmış, 3 bin 650 civarında yine projeye alet-

ekipman desteği verilmiştir. Aynı tarihten itibaren su kaynaklarının verimli kullanılması için damla sulama sistemi kuranların maliyetlerinin yüzde 50'si karşılanmaya başlanmıştır. Köylülere verilen destekler 2001'den sonra ilk defa kanunî bir dayanağa kavuşturulmuş, tarımsal desteklerde 'üvey evlat' muamelesi gören hayvancılık, hak ettiği değeri almaya başlamıştır. Desteklerden aldığı pay yüzde 4'ten yüzde 24'e çıkarılmıştır. (Toraman, 2009).

Yine Çağrı merkezlerin yatırımlarının Anadolu'ya kayması, işsizlik nedeniyle sürekli göç veren Doğu illerinde tersine göçe önemli bir faktör olmuştur. 2011'de çağrı merkezi sektörü Bakanlar Kurulu kararıyla teşvik kapsamına alınmıştır. Sektörün devlet teşvikleri ile desteklendiği 4. Bölgede bulunan iller arasında Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane, Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan, Van, Muş, Bitlis, Şanlıurfa, Hakkari, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt yer almaktadır. Çağrı Merkezleri Derneği Yönetim Kurulu Başkanı, bu gelişmeyle birlikte 2010 sonu Anadolu'da 7.500 olan istihdamın 2015 yılında 30.000 olacağını ve yıllık ortalama %30 oranında büyüyeceğini tahmin ettiklerini belirtmektedir. Anadolu'da ilk yatırım 2006 yılında Erzurum ile başlamış ve şu anda Global Bilgi 850 bin kişiye iş imkanı sağlamıştır. Turkcell'den sonra Assist ve Finansbank da Erzurum'da çağrı merkezi açmışlardır. Turkcell'in çağrı merkezi Global Bilgi'nin Anadolu'da Diyarbakır ve Karaman'da çağrı merkezleri bulunmaktadır. Global Bilgi doğudan batıya 2.000 kişiye iş imkanı sağlamaktadır. CMC, 2009 yılında devreye aldığı Malatya lokasyonunda 1.165 kişi çalıştırmaktadır. 2003-2009 yıllarında Koç Sistem bünyesinde faaliyet gösteren çağrı merkezi Callus Bilgi ve İletişim Hizmetleri A.Ş. Samsun'da Temmuz 2011 dönemi itibarıyla 564 kişiye istihdam sağlamaktadır. 2008 yılında 60 kişilik bir ekiple yola çıkan Garanti Bankası Sivas Çağrı Merkezi'nde 246 çalışana iş olanağı sunmaktadır. Vodafone'un, İstanbul, Ankara, Elazığ, Samsun, Uşak ve Afyon olmak üzere toplam altı ilde çağrı merkezi bulunmakta, İstanbul'da 625, Ankara'da 282, Samsun'da 347, Elazığ'da 325, Uşak'ta 126 ve Afyon'da 521 olmak üzere toplamda 2.226 kişiye istihdam sağlamaktadır. Elazığ'ın tercih edilme nedeni ise,

işsizlik oranının oldukça yüksek olması olarak belirtilmektedir (www.myfikirler.com, 2012).

TABLO 4. 2005 - 2011 YILLARI ARASI İSTANBUL'DAN EN ÇOK GÖÇ VEREN 20 İLÇE

SIRA NO	GÖÇ VEREN İLÇELER	GÖNDERİLEN AİLE SAYISI
1	BAĞCILAR	464
2	ESENLER	388
3	BAHÇELİEVLER	362
4	GAZİOSMANPAŞA	354
5	KÜÇÜKÇEKMECE	340
6	ÜMRANİYE	275
7	KAĞITHANE	234
8	PENDİK	220
9	GÜNGÖREN	192
10	ZEYTİNBURNU	177
11	KARTAL	156
12	EYÜP	156
13	BEYOĞLU	153
14	BÜYÜKÇEKMECE	148
15	ESENYURT	130
16	SULTANBEYLİ	139
17	SULTANGAZİ	137
18	FATİH	136
19	ÜSKÜDAR	130
20	BAYRAMPAŞA	104

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Yoksul Sevk Zabıta Amirliği Verileri.

İstanbul'un en çok tersine göç veren yerleşim yerleri ise Bağcılar, Esenler, Bahçelievler, Gaziosmanpaşa ve Küçükçekmece ilçeleri olmuştur. Bu ilçelerin en önemli özelliği gecekondulaşmanın ve küçük üretim işletmelerin en yoğun olduğu ilçelerdir. Bu ilçelerdeki üretim işletmelerinde daha ziyade güvencesiz ve düşük ücretlerle işçi çalıştırıldığı tahmin edilmektedir. Ekonomik krizden en çok bu işletmelerin etkilendiği düşünüldüğünde bu ilçelerin en çok tersine göç veren ilçeler arasında olması doğaldır.

Sonuç

1950’li yıllarda başlayan köyden kente göç süreci, İstanbul başta olmak üzere göç alan büyük şehirleri gerek mekânsal gerekse sosyo-ekonomik açıdan önemli derecede etkilemiştir. Bu durum gecekondulaşma gibi çarpık kentleşme ile kentsel dokuyu bozarken, suç oranlarının, işsiz bireylerin, kültürel uyumsuzlukların, madde bağımlılığının, aile parçalanmalarının artması, yabancılaşma ve dışlanma sonucunu doğurmuştur. Özellikle ekonomik olarak göçten beklenen faydanın sağlanamaması göçmenlerin kentsel bölgelerden uzaklaşmaya itmiş ve genellikle de memleketlerine dönmeye başlamışlardır.

Türkiye’de göç ile ilgili sorunları en ağır yaşayan İstanbul’da bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla tersine göçü teşvik edici politikalar uygulanmaktadır. Bunun en önemli örneğini İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB)’nin yürüttüğü “İstanbul’dan Tersine Göç Projesi” oluşturmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) İstanbul’a çeşitli nedenlerle gelmiş ancak ekonomik şartlardan dolayı İstanbul’da geçim sıkıntısına düşüp memleketine dönmek isteyen ancak ekonomik gücü olmadığı için dönemeyen kişilere yardım etmektedir. Bu kapsamca 2008 yılında ekonomik gerekçelerle İstanbul’u terk edenlerin sayısı, bir önceki yıla göre yüzde 100 artmıştır. 2011 yılında gönderilen aile sayısı bir önceki yıla göre önemli derecede artmıştır. Ortaya çıkan işsizlik, geçim sıkıntısı gibi ekonomik, sosyal, psikolojik sorunların kentin itici faktörlerini oluşturduğu görülmektedir. Kırsal alanların çekiciliğinin ise göç veren bu bölgelerin taşıdığı itici güçlerin olumlu yönde iyileştirilmesi ile bağlantılı olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Kentten tersine göçte 2008 küresel ekonomik krizin de çok önemli etkisi olmuştur. Küresel ekonomik krizin etkilerinin başladığı ve devam ettiği yıllarda İstanbul’dan tersine göçün artması, krizle birlikte birçok insanın işsiz kalması ya da yeni bir iş bulamaması, bulduğu işlerde de güvencesiz şekilde ve düşük ücretlerle çalıştırılması etkili olmuştur. Bu durumda memleketlerine dönmek üzere hareket edenler olduğu gibi kırsal alanlardaki bazı bölgelerde yapılan iyileştirmeler ve istihdam artışı sağlayan politikalar sonucu tersine göç eden göçmenlerde bulunmaktadır. Sonuç olarak, ülkemizde uzun yıllardır göç alan şehirlerde önemli sorunlar yaşanmaktadır. Tersine göçü teşvik edici politikalar uygulamak

bu sorunlara çözüm bulmada önemli bir adım olabilir. Bu konuda en önemli örneği İstanbul oluşturmaktadır. Ancak bu sorunların çözümü sadece tersine göçü teşvik eden politikalarla değil bunun yanında göç veren yerlerin çekiciliğini arttırmakla mümkün görünmektedir. Türkiye’de kentler ve bölgeler arasındaki eşitsizliklerin giderilerek bölgelerin dengeli kalkındırılması, eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlere ulaşımın kolaylaştırılması, sosyo-kültürel yaşam ortamının oluşturulması, girişimciliğe yönelik teşviklerin sağlanması ve istihdama yönelik desteklerin verilmesi ile göç veren bölgelerden yaşanan iç göçün durdurulması da önem arz etmektedir. Bu suretle ekonomik ve sosyal yaşama ilişkin olumsuzluklar nedeniyle göç etmek zorunda kalan bireylerin göçü engellenecek ve yaşanması muhtemel olumsuz sonuçlar henüz ortaya çıkmadan önlenmiş olabilecektir.

Kaynakça

- AKIŞ, Ayhan ve Akif Akkuş (2007), “Güneydoğu Anadolu Projesi’nin (Gap) Şanlıurfa’daki Göçe Etkisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss:529-542
[http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2003/10/AYHANA KIS-AKIFAKKUS.PDF](http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2003/10/AYHANA_KIS-AKIFAKKUS.PDF) Erişim Tarihi: 17.08.2012.
- AKŞİT, Bahattin (1998), “İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış”, Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı, Bolu-Gerede 6-8 Haziran1997, Tarih Vakfı Yayınları, İst.ss.22–37.
- APAN, Ahmet (2006), “Türkiye’de İç Göç Olgusu: Nedenler ve Sonuçlar”, Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi, Cilt 11, Sayı 5, s. 26–33.
- BENCIVENGA, Valerie R. ve Bruce D. Smith (1997), “Unemployment, Migration and Growth”, Journal of Political Economy, Vol: 105, No:3 ss:582-608.
- CASSARINO, Jean-Pierre (2004), “Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited”, International Journal on Multicultural Societies (UMS), Vol:6, No:2 ss.253-279.

- CHACKO, E. (2007), “ From Brain Drain to Brain Gain: Reverse Migration to Bangalore and Hyderabad, India’s Globalizing Hightech Cities”, *GeoJournal*, 68 ss:131-140.
- CHANG, Shirley L. (1992), “ Causes of Brain Drain and Solutions: The Taiwan Experience”, *Studies in Comparative International Development*, 27(1), ss: 27-43.
- ÇELİK, Fatih (2006), “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:27, Temmuz-Aralık, ss:149–170, http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi27/sayi_27.htm.
- DAY, Richard H., Sudipto Dasgupta, Samar K.Datta ve Jeffrey B.Nugent (1987), “Instability in Rural-Urban Migration”, *The Economic Journal*, VOL.97,No.388 ss.940-950.
- ERKAL, Mustafa (1997), *Sosyoloji*, Der Yayınları, Genişletilmiş 8. Baskı İstanbul.
- FREY, William H. (1995), “Immigration and Internal Migration ‘Flight’ From US Metropolitan Areas: Toward a New Demographic Balkanisation”, *Urban Studies*, v.32, n.4-5, ss: 733-757.
- GMELCH, George (1980), “Return Migration”, *Annual Review of Anthropology*, Vol.9 ss:135-159.
- GÜNDOĞAN, Naci ve M.Kemal Biçerli (2004), *Çalışma Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi.
- GÜREŞÇİ, Ertuğrul (2010), “Türkiye’de Kentten Köye Göç Olgusu”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1), ss: 77-86 www.journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/download/35/53.
- GÜREŞÇİ, E. ve Z.Yurttaş (2008), “Kırsal Göçün Nedenleri ve Tarıma Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Erzurum İli İspir İlçesi Kırık Bucağı Örneği”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 14(2) ss.47-54.
- HARE, D. (1999), “Push Versus Pull Factors in Migration Outflows and Spell Duration Among China’s Rural Population”, *The Journal Of Development Studies*, 35 (3) ss:45-72
- HARRIS J.R. and M.P. Todaro (1970), “Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis”, *American Economic Review* 60, s.126–142.

HATTON, T. J. (1995) “A Model of U.K. Emigration, 1870–1913”, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 77, No. 3 (August), s. 407–415.

http://www.radikal.com.tr/ekonomi/bu_fabrika_tersine_goc_baslatti-988424 (Erişim Tarihi: 24.09.2012).

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20222636.asp>, (Erişim Tarihi: 24.09.2012).

<http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Haberler/Pages/Haber.aspx?NewsID=15655>, (Erişim Tarihi: 22.10.2012).

<http://www.myfikirler.com/cagri-merkezi-sektorunde-kariyer-firsatlari.html>, (Erişim Tarihi: 05.08.2012).

<http://www.tekstilteknik.com/Haber/HaberDetay.asp?HaberNo=541&offset=1200>, (Erişim Tarihi: 10.09.2012).

İÇDUYGU, Ahmet ve İbrahim Sirkeci (1999) “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, 75. Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, İst. ss. 249-267.

İÇDUYGU, Ahmet ve Turgay Ünal (1998), “Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı, Bolu-Gerede 6-8 Haziran 1997, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss: 38-55.

İÇLİ, G. (1998), “ Denizli İline Göç Eden Ailelerin Eğitime Bakış Açılımları”, 4. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu, 15-16 Ekim, Denizli.

İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi) (2012), Yoksul Sevk Zabıta Amirliği Verileri, İstanbul.

KEARNEY, M. (1996), “ From the Invisible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development”, *Theories of Migration*, der. Robin Cohen ss: 374-404.

KELEŞ, Ruşen (2000), *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

LEE, S. Everett (1966), “A Theory of Migration”, *Demography*, Vol.3, No.1 ss: 47-57 <http://www.students.uni-mainz.de/jkissel/Skripte/Lee.pdf>.

- LIU, Haiming (2005), *The Transnational History of A Chinese Family, Immigrant Letters, Family Business and Reverse Migration*, Rutgers University Press.
- MILLINGTON, Jim (1994), "Migration, Wages, Unemployment and the Housing Market: A Literature Review", *International Journal of Manpower*, v.15. n.9/10 ss: 89-133.
- ÖZER, İnan (2004), *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2007), "İç Göçlerin İstanbul Kent ve Çalışma Hayatına Etkileri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 1, ss: 85-106.
- PARRADO, Emilio, A. ve Marcela Cerrutti (2003), "Labor Migration Between Developing Countries: The Case of Paraguay and Argentina", *International Migration Review*, Vol:37, No:1, Spring ss: 101-132.
- ROTTE Ralph and Michael Vogler (1999), "The Effects of Development on Migration: Theoretical Issues and New Empirical Evidence", *Discussion Paper No. 46*, June, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=169071, 20.08.2012.
- SAHOTA, Gian S. (1968), "An Economic Analysis of Internal Migration in Brazil", *The Journal of Political Economy*, LXXVI, March/April ss:218-245.
- TEKELİ, İlhan (1992), *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- TODARO, M.P. (1969), "A Model of Labour Migration and Urban Employment in the LDCs", *American Economic Review*, Vol.59, s.138–148.
- TODARO, M. P. (1976), "Internal Migration in Developing Countries: A Review of Theory, Evidence, Methodology and Research Priorities", *International Labour Office*, Geneva.
- TORAMAN, Belgin (2009), "Kriz Göçün Yönün Değiştirdi", <http://www.abvizyonu.com/basindan/belgin-toraman-kriz-gocun-yonunu-degistirdi.html>, (Erişim Tarihi: 01.08.2012).
- TÜRKYILMAZ, A. ve diğerleri (1998), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları*, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını,

http://www.athgm.gov.tr/upload/mce/eskisite/files/kutuphane_35__Dogu_ve_Guneydogu_Anadolu___dan_terror_nedeniyle_goc_eden_ailelerin_sorunlari_.pdf.

WILTSHIRE, Richard (1979), "Research On Migration in Japan: Reverse Migration and the Cocept of "U-Turn", <http://ir.library.tohoku.ac.jp/re/bitstream/10097/45078/1/AA0045945079484.pdf> Erişim Tarihi: 20.08.2012.

WILTSHIRE, Richard ve Takashi Abe (1978), " Reverse Migration in Japan: Some EvidenceFrom the 1970 Census", <http://ir.library.tohoku.ac.jp/re/bitstream/10097/45068/1/AA0045945078469.pdf> Erişim Tarihi: 20.08.2012.

YAVUZ, F., AKSOY, A., TOPÇU, Y., EREM, T., (2004). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde kırsal alandan göç etme eğilimini etkileyen faktörlerin analizi. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, Tokat.

YILMAZ, Nail (2009). Ekonomik Krizin Etkisiyle İstanbul'dan Tersine Göç Eden Ailelerin Toplumsal Özellikleri ve Beklentileri Üzerine Bir İnceleme, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: XI, Sayı: 1 / Haziran, s.27-62.

YENİGÜL, Sevinç Bahar (2005), "Göçün Kent Mekânı Üzerine Etkileri", G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi, 18(2), s. 273–288.

YEZER, Anthony M.J. ve Lawrence Thurston (1976), "Migration Patterns and Income Change: Implications for the Human Capital Approach to Migration", Southern Economic Journal, Vol.42,No.4, April ss: 693-702.

YILDIRAK, Nurettin ve Emine Olhan (1994), "Kırsal Kesimde Genç Nüfusun Tarımsal Faaliyetlere Katılımı ve Kente Göç Etme Eğilimleri", Kırsal Sanayi Sempozyumu, 6-8 Nisan 1993, DPT Yayını, Ankara.

ZACHARIAH, K.C. (1966), "Bombay Migration Study: A Pilot Analysis of Migration to Asian Metropolis", Demography, Vol:3 No:2, ss:378-392.

ZHAO, Yaohui (2002), "Causes and Consequences of Return Migration: Recent Evidence From China", Journal of Comparative Economics, Vol.30 ss:376-394.

ZWEIG, David, Wilfried Vanhonacker, Chung Siu Fung, Stanley Rosen (2005), “ Reverse Migration and Regional Integration: Entrepreneurs and Scientists in the PRC”, Institute of East Asian Studies, University of California, Berkeley.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ REKABET YAPISI VE AVRUPA BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRMASI

THE MARKET STRUCTURE OF TURKISH BANKING SYSTEM AND A COMPARISON WITH EU¹

*Doç. Dr. Oktay ÖKSÜZLER, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İİBF,
oktayoksuzler@yahoo.com*

*Araş. Gör. Musa BAYIR, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İİBF,
musabayir@balikesir.edu.tr*

ÖZET

Bu çalışmada Türk Bankacılık sektörünün hangi piyasa türüne yakın olduğu 1990-2012 yılları arası için araştırılmakta ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile bir karşılaştırması yapılmaktadır. Bu amaçla N Firma Yoğunlaşma Oranı (CR_n) ve Herfindahl-Hirschman İndeks (HHI) değerleri hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre sektörün piyasa yapısının zaman içinde değişim göstererek güçlü oligopolistik bir yapıya dönüştüğü görülmüştür. Türk Bankacılık Sektörü rekabet düzeyi açısından AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında ise AB ortalamasına yakın olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Bankacılık Sektörü, Piyasa Yapısı, Yoğunlaşma*

JEL Kodları: *D40, G21, L22*

ABSTRACT

This study investigates the market structure of Turkish Banking System for the period of 1990-2013 and compares it with European Union (EU). For this purpose N Firm Concentration Ratio (CR_n) and Herfindahl-Hirschman Index (HHI) values are calculated. The results showed that as the Sector' market structure changes over time it turned in to a powerful oligopolistic type. As the Turkish banking sector compared with EU countries, it is observed that Turkey is close to EU average in terms of competition level.

Key Words: *Turkish Banking Sector, Market Structure, Concentration*

JEL Codes: D40, G21, L22

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Türk Bankacılık sektörünün hangi piyasa türüne yakın olduğu 1990-2012 yılları arası için araştırılmakta ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile bir karşılaştırması yapılmaktadır. Bankacılık sektörünün piyasa yapısı, sektörün etkinliği ve istikrarı üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle piyasa yapısı oldukça önemli bir konu halini almaktadır.

Düşük rekabetin bankacılık sektöründe etkinliği azaltacağı görüşünü savunanlar olmakla birlikte tersinin olacağını ileri sürenlerde vardır. Rekabetin düşük olduğu bir bankacılık sektöründe piyasa gücüne sahip bankaların olması, bankaların fiyat alıcı bir konumdan uzaklaşarak fiyat belirleyici bir konuma gelmesine neden olmaktadır. Bu durum ekonomide büyüme fırsatı kovalayan işletmeler için kredi maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan ise düşük rekabete bağlı olarak ortaya çıkan düşük mevduat faizleri, tasarrufları üretime dönük olmayan alanlara kanalize ederek, ekonomide etkinsizliğe yol açmaktadır (Yağcılar, 2010: 32). Sektördeki düşük rekabetin etkinliği artıracığını düşünenler ise eksik rekabetin, *ilişki bankacılığı*² artırıp bilgi asimetrisinin azalmasına neden olduğunu savunmaktadır. Bilgi asimetrisinin azalması bankacılık işlemlerinde *ters seçim (adverse selection)* sorunlarını azaltarak ekonomik etkinliği artırmaktadır (Schaek ve Chiak, 2008).

Bankacılık sektörüne istikrar açısından bakıldığında ise rekabet ve istikrar arasında negatif bir ilişki olduğu savunulmaktadır. Bu durum çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. İlk olarak, rekabet arttıkça faiz marjları daralan bankalar, ahlaki risk içine girerek, riskli işlemler yapmaya başlamaktadırlar. Bu ise orta ve uzun vadede ekonomide istikrarsızlığa neden olmaktadır (Aktaran Yağcılar, 2010: 58). İkinci olarak düşük rekabetin olduğu bankacılık sektöründe ilişki bankacılığı söz konusu olmaktadır. Borç alan ve veren arasında sağlıklı bilgi akışı sağlayan bu

durum ahlaki riski azaltarak istikrarlı bir bankacılık sektörü oluşmasına katkı sağlamaktadır. Rekabetin artması, ilişki bankacılığını azaltarak istikrarlı piyasa yapısını bozucu bir etki ortaya çıkarmaktadır. Üçüncü olarak, bankalar arası piyasa, sektörün istikrarı açısından büyük önem taşımaktadır. Rekabetin arttığı durumda hiçbir banka zor durumda olan bir bankanın sıkıntısını ortadan kaldırmak istemeyecektir. Bu ise istikrarsızlığa neden olacaktır. Dördüncü olarak ise daha yoğunlaşmış bankacılık sisteminde az sayıda bankanın denetimi daha kolay yapılabilecektir (Beck vd.,2006). Oysa rekabetin yüksek olduğu bankacılık sektöründe banka sayısının yüksek olması bunların etkin olarak denetlenmesini engellemektedir.

Bu görüşlerin yanında, 2008 finansal krizinde batmayacak kadar büyük bankaların bile batması rekabet ve istikrar arasında yukarıdakinin tersine görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların dayanakları şu şekilde açıklanmaktadır. Birincisi, sektörde bir olumsuzluk durumunda büyük bankanın bu durumu artırma potansiyeli önemli olduğu için devlet büyük bankaları örtülü olarak desteklemekte, bunun ise ahlaki riske neden olduğu ifade edilmektedir (Mishkin,1999). İkinci olarak, yoğunlaşmış bir bankacılık sektöründe sistemin denetlenmesi kolay olmayacak aksine zor olacaktır. Çünkü büyüyen bankalar daha iyi olanaklara sahip olarak ve daha yetenekli personel istihdam ederek denetimler karşısında etkili yöntemler geliştirebilmektedirler (Yağcılar, 2010:48). Son olarak ise bankanın büyüklüğü ortaya çıkaracağı bulaşıcılık etkisiyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla bankanın büyüklüğü bir olumsuzluk durumunda istikrarsızlığın hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmaktadır (Beck, 2008: 10).

Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda, Türk Bankacılık sektörünün tekeli rekabet veya oligopolistik bir piyasa yapısına sahip olduğu görülmektedir. Bulunan sonuçlar seçilen döneme ve uygulanan yöntemlere göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, diğerlerinden farklı olarak daha uzun bir dönem incelenmiş ve AB ülkeleri ile sektördeki yoğunlaşma düzeyleri açısından bir karşılaştırma yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk bankacılık sektörünün gelişimi ve bugünkü durumu AB ülkeleri açısından karşılaştırılarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Türk bankacılık sektörünün piyasa yapısı yoğunlaşma endeksleri hesaplanarak AB ülkeleri ile karşılaştırılmıştır. Son bölüm sonuç ve değerlendirmeye ayrılmıştır.

2. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN DURUMU VE AB İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Türk Bankacılık Sektörü, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin ardından "Milli Bankacılık", 1930'larda "Devlet Bankacılığı", 1940'lardan itibaren de "Gelişen Özel Bankacılık" olarak adlandırılabilir dönemlerden geçmiştir (Eroğlu, 2006: 18). 1960'lardan itibaren kontrol edilen ve dışa kapalı, 1980'li yıllardan sonra ise liberalleşen ve yabancı yatırımı teşvik eden, ayrıca banka sayısının hızla arttığı bir bankacılık sektörü görülmüştür. Dışa açılma ve serbestleşme politikalarının başarısız olmasıyla birlikte Türk Bankacılık sektöründe 2001'den sonra büyük bir yapısal dönüşüm gerçekleştiği ve banka sayısının birleşme ve tasfiyeler sonucu 79'dan 44'e gerilediği görülmüştür.

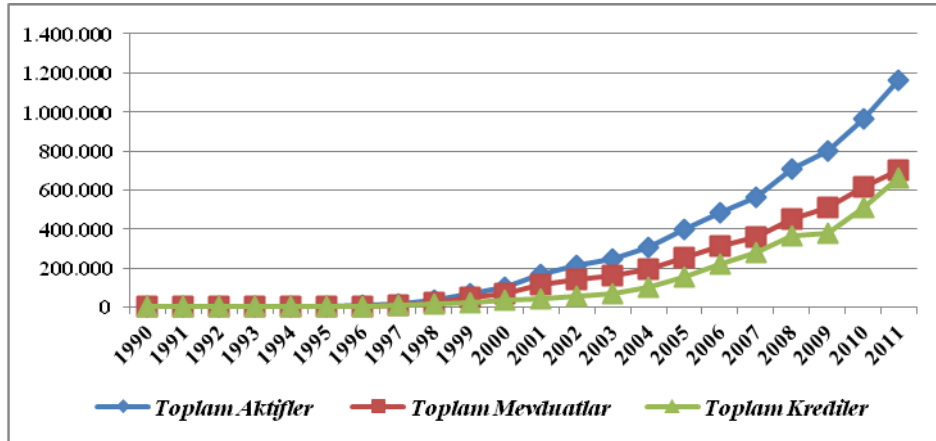
Türk finansal sisteminde diğer ülkelerden farklı olarak bankacılık faaliyetleri yoğun bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, bankacılık sektörü ekonomik istikrar açısından kaynakların yatırımlara kanalize olmasında çok kritik bir rol oynamaktadır. Bankacılık faaliyetlerinin etkin ve istikrarlı bir şekilde yürütülmesi ekonominin tamamı açısından büyük bir önem ifade etmektedir. Bankacılık sektöründe mevduat bankacılığı faaliyetlerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Sektörde kalkınma ve yatırım bankacılığı faaliyetleri de yer alıp 2011 yılı sonu itibariyle toplam bankacılık işlemlerinin %5'ini kapsamaktadır (TBB, 2012). Bankaların sermaye yapısı itibariyle dağılımına bakıldığında, 2012 yılı sonu itibariyle sektörde 3 kamu, 11 özel, 16 yabancı olmak üzere toplam 30 mevduat ve 13 kalkınma ve yatırım bankası faaliyet göstermektedir.

Sektöre şube ve personel sayısı açısından bakılırsa, düşük banka sayısına rağmen oldukça yüksek bir şubeleşme sayısı göze çarpmaktadır. 2011 verileriyle, sektörde 181.418 kişi istihdam edilirken, bankaların 9.834 şubeye sahip olduğu görülmektedir. Bu ölçütler açısından Türk Bankacılık sektörü AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında, banka sayısının gelişmiş AB ülkelerinin oldukça gerisinde olduğu görülürken, AB'ye yeni katılmış Doğu Avrupa ülkeleriyle aynı düzeyde olduğu görülmektedir (bkz. Eklerde Tablo A1). Şube sayısı, Almanya, İspanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Polonya ve Birleşik Krallık gibi ülkelerden az iken diğer ülkelerden fazladır. Şube başına düşen nüfus açısından bir karşılaştırma yapılırsa Türkiye'nin AB ortalamasının biraz üstünde 3831 rakamını tutturduğu görülmektedir. Banka personeli sayısı açısından yine Almanya, İspanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Birleşik Krallık ve Polonya'nın gerisinde kalınırken diğer ülkelerden daha fazla personel istihdam edilmektedir. Personel başına düşen nüfus sayısında ise, Türkiye'nin AB ortalamasının oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir (bkz. Eklerde Tablo A2). Bu rakamlar Türk Bankacılık sektörünün şubeleşme açısından olumlu, personel istihdamı açısından ise nispi olarak AB'nin oldukça gerisinde kaldığını göstermektedir.

Bankacılık sektörünün toplam aktifler, toplam mevduatlar ve toplam krediler açısından gelişimi Şekil 1 'de gösterilmiştir. Türk Bankacılık sektörünün 2001-2011 arasında her yıl toplam aktiflerde %22, toplam mevduatlarda %20 ve toplam kredilerde %33 artış sağladığı görülmektedir. 2001 yılından sonra gerçekleşen yabancı banka girişleri ve sektörün yeniden yapılandırılmasının kazandırdığı bu büyüme trendi, sektörün sağlam yapısı sayesinde, gelişmiş ülkelerdeki pek çok bankanın iflas ettiği bir dönem olan 2008 krizinde yavaşlansa da, bu durumdan kısa sürede kurtulmuş ve büyümeye devam etmiştir. Türk bankacılık sektörü, 2001 yılından sonra elde ettiği yüksek büyüme rakamlarına rağmen her üç göstergede de sadece Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Romanya, Slovenya, Slovakya gibi AB'ye sonradan katılmış ülkeleri geride bırakabilmiştir. Almanya, İtalya, Birleşik Krallık gibi finansal olarak

gelişmiş ülkelerin ise oldukça gerisinde kalmıştır. Bu verilerle karşılaştırma yaparken mutlak rakamlar yerine nisbi rakamların karşılaştırılması daha yararlı olacaktır. GSYİH'nın yüzdesi olarak verilen oranlar açısından karşılaştırsak, Türkiye'nin toplam aktiflerde %84, toplam kredilerde %40, toplam mevduatta ise %53 oranında bir büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir. AB ortalamalarının ise toplam aktiflerde %377, toplam kredilerde %161, toplam mevduatlarda ise %140 olduğu görülmektedir. Türk bankacılık sektörünün, bu oranlarla AB ülkeleri bankacılık sektörü büyüklüklerinin oldukça gerisinde olduğu, ülke bazında sadece toplam aktifler ve toplam mevduatlar açısından Romanya'yı geride bıraktığı görülmektedir (bkz. Ekler'de Tablo A1 ve Tablo A2).

Şekil 1. Türk Bankacılık Sektöründe 2000 Yılı Sonrasında Toplam Aktif, Toplam Mevduat ve Toplam Kredilerdeki Değişim (Bin TL)

Kaynak: (TBB, Bankalarımız (1990-2012))

3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN PİYASA YAPISI

Bu çalışmada bankacılık sektörünün piyasa yapısının belirlenmesinde yapısal yaklaşımlar çerçevesinde oluşturulmuş bir analiz yapılmaktadır. Bu görüşe göre yoğunlaşma düzeyi piyasa yapısının belirlenmesinde oldukça önemlidir (Eroğlu, 2006: 26). Yoğunlaşma, ekonomik kaynak ve faaliyetler toplamının büyük bir yüzdesinin az sayıda firma tarafından

kontrol edilmesi veya sahiplenilmesi olarak tanımlanabilir (Yıldırım vd., 2005: 20). Literatürde piyasanın yoğunlaşma düzeyinin ölçülmesi amacıyla oluşturulan birçok endeks bulunmaktadır. Bunlar; n Banka Yoğunlaşma Endeksi(CR_n), Herfindahl-Hirschman Endeksi(HHI), Rosenbluth-Hall-Tideman Endeksi, Hannah ve Kay Endeksi, Boone Katsayısı şeklinde çoğaltılabilmektedir (Coşkun vd., 2012). Endekslerin çokluğuna rağmen en sık kullanılanları n Banka Yoğunlaşma Endeksi ve Herfindahl-Hirschman Endeksi'dir. Bu çalışmada da bu iki endeks kullanılmaktadır.

Yoğunlaşma ölçütleri, piyasa yapısının belirlenmesinde önemli avantajlar sağlamaktadır. Bunların başında, piyasada meydana gelen herhangi bir birleşme veya devralma durumunda, önceki ve sonraki durumu kolayca karşılaştırma imkanı sağlayabilmesi gelmektedir. Bu özelliği sayesinde sadece literatürde değil ülke politikalarının belirlenmesinde de sıkça atf almaktadır. ABD'de 1890'da oluşturulan Sherman ve 1966'da yürürlüğe girip halen geçerli olan Clayton Yasasında, AB'de ise 1990 yılında yürürlüğe giren rekabet düzenlemelerinde banka birleşmeleri-devralmaları piyasanın yoğunlaşma düzeyiyle ilişkilendirilmektedir (Palombo, 1997: 5).

N Firma Yoğunlaşma Endeksinde(CR_n) bir piyasada en büyük n firmanın piyasa payları toplanarak n firmanın piyasayı ne ölçüde kontrol ettiği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu yoğunlaşma endeksinde endeks 0-100 arasında değerler almakta ve değerlerin sıfıra yaklaşması rekabet düzeyini artırırken değerlerin 100 olması tekel bankacılığını ifade etmektedir. Tablo 1'de endeksin değerleri ve piyasa türü arasındaki ilişkide genel kabul görmüş rakamlar verilmektedir. Buna göre CR4 (en büyük paya sahip ilk 4 firma)'ün 40'ın üzerinde olması oligopolistik bir piyasa yapısını ifade ederken 40'ın altında olması ise tekelleri rekabet piyasasına yakın bir piyasa yapısını ifade etmektedir.

Herfindahl-Hirschman Endeksi(HHI) değeri ise piyasada bulunan firmaların paylarının karelerinin toplamı alınarak belirlenmektedir. 0-

10,000 arası değerler almaktadır. Bu değerın sıfıra yaklaşması, birbirine yakın piyasa payına sahip çok sayıda bankanın varlığını ifade etmektedir. Endeks değerlerindeki aralıklara göre piyasadaki rekabet yapısının nasıl belirlendiği Tablo 1’de gösterilmektedir. HHI değerinin 10,000 olması tek el bankacılığını ifade ederken 199’den küçük HHI değerleri tam rekabet piyasasını göstermektedir.

Tablo 1. Yoğunlaşma Endeksleri Değerlendirme Ölçütleri

<i>Herfindahl-Hirschman Endeksi</i>		<i>N Firma Yoğunlaşma Endeksi</i>	
$0 < HHI < 199$	<i>Tam Rekabet</i>	$CR_4 < 40$	<i>Tekelci Rekabet</i>
$200 < HHI < 999$	<i>Zayıf Oligopol</i>	$40 < CR_4 < 60$	<i>Zayıf Oligopol</i>
$1,000 < HHI < 1,799$	<i>Güçlü Oligopol</i>	$CR_4 > 60$	<i>Kuvvetli Oligopol</i>
$1,800 < HHI < 10,000$	<i>Monopol</i>	$CR_1 = 100$	<i>Monopol</i>

Kaynak: (Yetim ve Gülhan, 2005: 78)

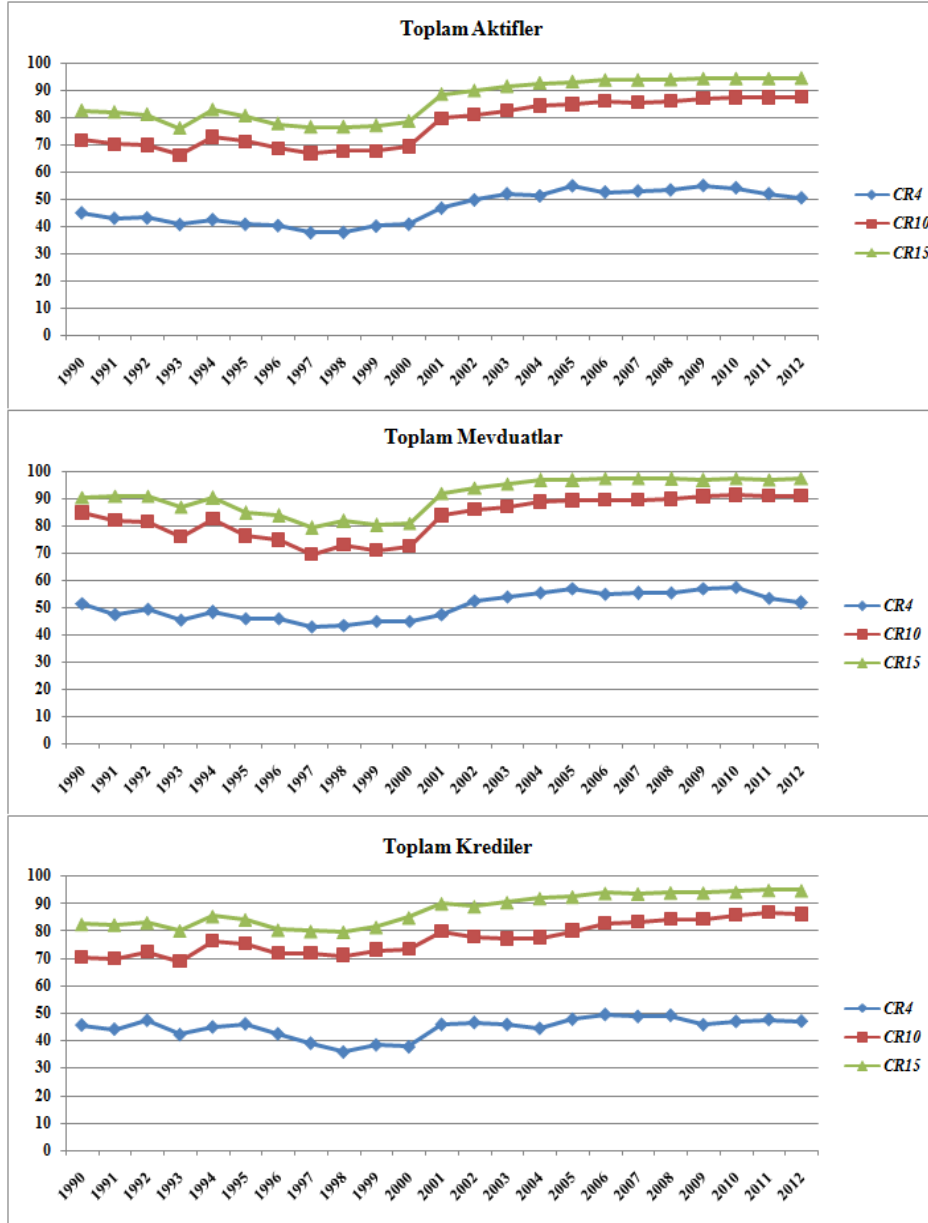
Türk Bankacılık sektörünün piyasa yapısının belirlenmesine yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan Aydınli (1996), 1991–1994 yılları arasında Panzar-Rosse modelini kullanarak yapmış olduğu çalışmada sektörün tek el piyasası özelliğine sahip olduğunu ancak bu yapının giderek zayıfladığı ve tek elci rekabet piyasasına doğru bir değişim olduğunu ortaya koymuştur. Yine Panzar-Rosse modeli kullanılarak Günalp ve Çelik (2006) tarafından yapılan çalışmada bankacılık sektörünün gelirinin 1990-2000 döneminde tek elci rekabet koşullarında elde edildiği gösterilmiştir. Classens ve Leaven (2004) ise 1994-2001 dönemi için Türk Bankacılık sektöründe tek elci rekabet yapısının olduğunu ortaya koymuşlardır.

Son yıllarda yapılan çalışmalardan Yayla (2007) hâkimiyet, farklılık ve dinamik endeksleri kullandığı çalışmasında, 1995-2005 arasında yoğunlaşmanın arttığını ve hâkimiyet endeksi hesaplamalarından hareketle 7 bankanın etkisinin yoğun olarak gözüktüğü oligopolistik bir piyasa yapısının olduğunu göstermiştir. Yağcılar (2010) ise Lerner Endeksi yöntemiyle yaptığı kapsamlı çalışmada, kamu bankalarının aksak rekabete neden olduğunu, yabancı banka girişlerinin rekabeti

artırdığını ve 2001'den sonra rekabetin arttığı sonucuna ulaşmıştır. Uzgören ve Tarhan (2012) ise 2008 yılı rakamlarına göre kamu bankalarını hariç tutarak yapmış oldukları çalışmada yoğunlaşma endekslerini kullanmışlar ve Türk Bankacılık sektörünün tekeli rekabet piyasası özellikleri taşıdığı sonucuna varmışlardır.

Bu çalışmada ise, Şekil 2'de görüldüğü gibi, N Firma yoğunlaşma endeksine göre toplam aktifler, toplam krediler ve toplam mevduatlarda 1990'da zayıf oligopolistik bir piyasa yapısına sahip bankacılık sektörü 2000'li yıllara doğru tekeli rekabetin olduğu bir piyasa yapısına doğru dönüşmüş ve rekabet düzeyi artmıştır. Ancak 2000'den sonra gerçekleşen banka birleşmeleri ve yabancı banka girişleri piyasa yapısının önce zayıf oligopolistik bir piyasa yapısına dönüşmesini sağlamış sonrasında ise bu yapının güçlü oligopolistik bir yapıya doğru değişmesine neden olmuştur. Toplam kredilerde ilk dört bankanın payının, toplam mevduatlara göre sınırlı kalması fakat ilk on ve ilk onbeş bankanın aynı seviyelerde seyretmesi, kredilerde küçük bankaların en büyük dört bankayla daha yüksek bir rekabet içinde olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Türk Bankacılık Sektörü Yoğunlaşma Oranları (CR_N)

Kaynak: (TBB, Bankalarımız (1990-2012))

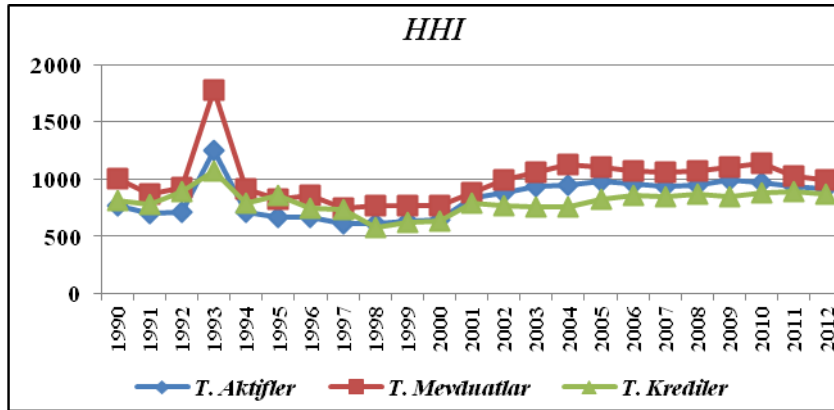
Not: Tablo'da ki oranlar TBB verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Şekil 3'de Herfindahl-Hirschman Endeksi açısından ise 1990-2000 arası zayıf oligopolistik bir piyasa yapısına sahip bankacılık sektöründe 2000 sonrasında toplam aktifler ve toplam kredilerde bu yapının devam ettiği

ancak toplam mevduatlarda güçlü oligopolistik bir yapıya doğru gidildiği görülmektedir. Rekabet açısından toplam kredilerde daha rekabetçi bir piyasanın olduğu, toplam mevduatlarda ise rekabetin düşük olduğu ve en büyük 10 bankanın piyasanın %90'undan fazlasını kontrol ettiği görülmektedir.

Etkinlik ve istikrar konusundaki çalışmaların varlığına rağmen, bankacılık sektöründe optimal rekabet düzeyinin olup olmadığı yada başka bir ifade ile bu iki durumdan hangisinin arzu edilir olduğu hala tartışmalı bir konu olarak varlığını sürdürmektedir. Türk bankacılık sektöründeki politikalar açısından 1980'den sonra etkinliği arttırmaya yönelik liberal politikalar teşvik edilmiştir. Ancak bankacılık faaliyetlerinin artmasını teşvik eden tutarsız politikalar 2000'li yıllara gelindiğinde büyük bir istikrarsızlığa neden olmuştur ve çok sayıda banka iflasları görülmüştür. 2001 yılında gerçekleştirilen yapılandırma politikalarıyla birlikte sektörde istikrar ve etkinliği yan yana götürmeye çalışan bir politikanın uygulandığı söylenebilir. Bankacılık faaliyetleri önemli şartlara bağlanarak sektöre giriş zorlaştırılırken, yabancı banka girişleri teşvik edilerek bankacılık sektöründe rekabet artırılmak istenmiştir.

Şekil 3. Türk Bankacılık Sektörü Yoğunlaşma Oranları (HHI)

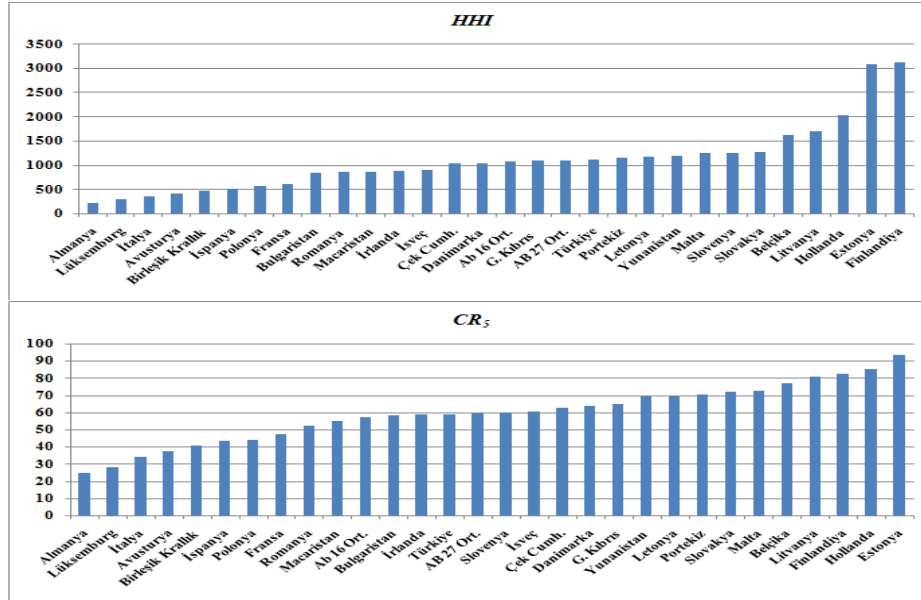

Kaynak: (TBB, Bankalarımız (1990-2012))

Not: Tablo'da ki oranlar TBB verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Şekil 4’te Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye’nin bankacılık sektöründe 2009 yılına ait toplam mevduatlardaki banka yoğunlaşmaları görülmektedir. Buna göre, AB ülkelerinde bankacılık sektörü yoğunlaşma oranları gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere göre homojen bir dağılım göstermemektedir. Sonradan Avrupa Birliğine dahil olan Avusturya ve Polonya dışındaki bütün ülkelerde CR5’te %50, HHI’da 800’ün üzerinde bir yoğunlaşma düzeyi vardır. Bunun yanında gelişmiş AB ülkelerinden ise Belçika, Danimarka, İrlanda, Hollanda, Portekiz, Finlandiya ve İsveç’te oligopolistik bir bankacılık sektörü görülmektedir. Türk Bankacılık sektörü HHI açısından 27 AB ülkesi içerisinde 17. ve AB ortalamasına oldukça yakındır. En büyük beş bankanın payı açısından ise 27 ülke içerisinde 13. ve yine AB ortalamasıyla hemen hemen aynı seviyededir. AB’de 27 ülke içinde %20’lik bir kısım dışında oligopolistik bir piyasa yapısı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin bankacılık sektörünün AB ülkeleriyle benzer piyasa yapısına sahip olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Şekil 4. Türk Bankacılık Sektörü ve AB Ülkeleri Yoğunlaşma Oranları (2009)

Kaynak: (TBB Bankalarımız(2010) ve ECB(2010) Raporları)

4. SONUÇ

Türk bankacılık sektörü az banka çok şubeye sahip bir yapıda varlığını sürdürmektedir. Şube sayısı çok olmasına rağmen personel sayısı açısından AB ortalamasının oldukça gerisindedir. Toplam aktifler, toplam krediler ve toplam mevduatların büyüklüğü açısından gelişmiş finansal piyasalara sahip AB ülkelerinin oldukça gerisinde kalırken, yakaladığı hızlı büyüme trendiyle gelişen pek çok AB ülkesini geride bıraktığı görülmektedir. Bu da Türkiye'nin finansal piyasalarının istenen büyüklüğe ulaşamadığını göstermektedir.

Bu çalışmada CRn endeksi açısından bakıldığında 1990'ların başında zayıf oligopolistik bir piyasa yapısını sahip olan Türk Bankacılık Sektörünün 1990'ların sonunda teknelci rekabete doğru bir değişim yaşadığı görülmüştür. 2000'li yılların başından itibaren ise önce zayıf oligopolistik sonra ise güçlü oligopolistik bir yapıya doğru dönüşürken bunda banka birleşmeleri ve yabancı banka girişleri önemli bir rol oynamıştır. HHI'ye göre ise 1990'da incelenen dönemde toplam aktifler ve toplam krediler açısından zayıf oligopolistik bir piyasa yapısı varlığını 2012'ye kadar sürdürürken, toplam mevduatlarda sektörün 2003'den sonra güçlü oligopolistik bir piyasa yapısına dönüştüğü görülmüştür. Elde ettiğimiz verileri AB ülkeleri ile karşılaştırsak, Türk bankacılık sektörü HHI açısından 27 AB ülkesi içerisinde 17. ve AB 27 ortalamasıyla hemen hemen aynı seviyededir. CR5 açısından ise 27 ülke içerisinde 13. ve yine AB 27 ortalamasıyla aynı seviyededir. AB'de 27 ülke içinde %20'lik bir kısım dışında oligopolistik bir piyasa yapısı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin bankacılık sektörünün AB ülkeleriyle aynı piyasa yapısına sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bilanço kalemleri açısından bakıldığında toplam kredilerde daha rekabetçi bir piyasanın olduğu görülmüştür. Toplam mevduatlarda ise

yoğunlaşmanın yüksek olduğu ve en büyük 10 bankanın piyasanın %90'undan fazlasının kontrol ettiği görülmektedir. Bu durumun 2001 krizinden sonra artan bir şekilde devam etmesi, sektöre giriş yapan bankaların ve sektörde bulunan küçük bankaların özellikle toplam kredilerde daha rekabetçi bir tavır sergilediği sonucuna ulaşmamıza neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

AYDINLI, İ. (1996). “Türk Bankacılık Sistemi Piyasa Yapısı”, No: 40, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını.

BECK, T., DEMİRGÜÇ-KUNT, A. ve LEVINE, R. (2006). “Bank Concentration, Competition and Crises: First Results”. *Journal of Banking and Finance*, 30(5): 1581-1603.

BECK, T. (2008). “Bank Competition and Financial Stability: Friends or Foes?”. *World Bank Policy Research Working Paper*, 4656: 1-30.

CLAESSENS S. ve LEAVEN, L. (2004). “What Drives Bank Competition? Some International Evidence”. *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(3): 563–58.

ÇOŞKUN, N. vd. (2012). “Türkiye’de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi”, No:280, İstanbul, TBB Yayınları.

ECB, Avrupa Merkez Bankası, “Banka Durumları Raporu”, <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/eubankingstructures2010en.pdf>, 20.03.2013

EROĞLU, N. (2006). “Türk Bankacılık Sektörü Temel Sorunları ve Çözüme Yönelik Düzenlemeler”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.

GÖÇMEN YAĞCILAR, G. (2010). “Türk Bankacılık Sektörünün Rekabet Yapısının Analizi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.

GÜNALP, B. ve ÇELİK, T. (2006). “Competition in the Turkish Banking Industry”. *Applied Economics*, 38(11): 1335-1342.

MISHKIN, F. S. (1999). “Financial Consolidation: Dangers and Opportunities”. *Journal of Banking and Finance*, 23(2-4): 675-691.

PALOMBO, L. (1997). “Banka Birleşmeleri ve Satın Almaları”. *Bankacılar Dergisi*, 20.

SCHAEK, K.. ve Chiak, M. (2008). “How Does Competition Affect Efficiency and Soundness in Banking? New Empirical Evidence”. ECP Working Paper Series, Sayı: 932(September).

TBB, Türkiye Bankalar Birliği, “Bankalarımız Raporları(1990-2012yılları arasındaki raporlar)”, <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar>, 20.03.2013

UZGÖREN, E. ve TARHAN A. (2012). “Türkiye’de Bankacılık Piyasasında Yoğunlaşma”. *Akademik Bakış Dergisi*, 28: Ocak-Şubat.

YAYLA, M. (2007). “Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet: 1995-2005”. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 1(1): 35-60.

YETİM, S. ve GÜLHAN O. (2005). “Avrupa Birliğine Tam Üyelik Sürecinde Türk Bankacılık Sektörü”. *BDDK ARD Çalışma Raporu*, No:2005/7.

YILDIRIM, K., EŞKİNAT. R. ve KABASAKAL. A. (2005).
Endüstriyel Ekonomi, Ekin Kitabevi, Bursa.

EKLER:

Tablo A1. Türkiye ve AB Ülkeleri Bankacılık Sektörü Verileri Karşılaştırması (2010)

	<i>Banka Sayısı</i>	<i>Şube Sayısı</i>	<i>Personel Sayısı</i>	<i>Toplam Aktifler (Milyon Euro)</i>	<i>Toplam Krediler (Milyon Euro)</i>	<i>Toplam Mevduat (Milyon Euro)</i>
<i>Türkiye</i>	45	9027	172402	376.666	179.722	239.272
<i>Belçika</i>	104	4316	65985	1.155.506	371.961	538.250
<i>Bulgaristan</i>	30	6038	34290	37.950	26.470	22.859
<i>Çek Cumhuriyeti</i>	56	1998	38394	160.219	79.777	106.121
<i>Danimarka</i>	164	1996	50101	1.104.536	549.839	190.797
<i>Almanya</i>	1948	39411	685550	7.423.967	3.162.908	3.078.922
<i>Estonya</i>	18	213	5693	21.340	15.651	10.077
<i>İrlanda</i>	498	1228	34178	1.323.584	441.254	290.514
<i>Yunanistan</i>	66	4078	65673	490.134	214.542	278.847
<i>İspanya</i>	352	44431	267383	3.433.283	1.969.459	1.782.552
<i>Fransa</i>	712	38479	492367	7.155.460	2.318.625	1.767.320
<i>İtalya</i>	801	34035	322575	3.691.965	1.847.956	1.267.386
<i>G. Kıbrıs</i>	155	930	12513	139.372	57.874	58.154
<i>Letonya</i>	37	624	12365	29.924	21.166	12.951
<i>Litvanya</i>	84	972	10902	26.180	19.302	12.152
<i>Lüksemburg</i>	147	229	26416	797.460	186.331	252.358
<i>Macaristan</i>	190	3551	42607	126.160	73.087	56.326
<i>Malta</i>	24	116	3834	41.242	21.348	16.772
<i>Hollanda</i>	295	3137	110000	2.217.008	1.156.106	965.443
<i>Avusturya</i>	790	4167	77246	1.036.597	414.631	318.383
<i>Polonya</i>	710	13292	183064	274.212	175.453	171.412

Tablo A1 (Devam). Türkiye ve AB Ülkeleri Bankacılık Sektörü Verileri Karşılaştırması (2010)

<i>Portekiz</i>	166	6430	62221	520.188	291.070	224.105
<i>Romanya</i>	42	6425	67898	86.386	49.811	41.331
<i>Slovenya</i>	25	706	12188	53.404	35.406	24.218
<i>Slovakya</i>	26	1230	18750	54.473	31.109	21.961
<i>Finlandiya</i>	349	1538	24879	387.630	165.848	115.049
<i>İsveç</i>	180	2147	49071	934.534	458.909	194.666
<i>Birleşik Krallık</i>	389	12360	471095	9.420.998	4.979.894	5.069.019

Kaynak: (TBB Bankalarımız(2010) ve ECB(2010) Raporları)

Tablo A2. Türkiye ve AB Ülkeleri Bankacılık Sektörü Verileri Karşılaştırması (2010)

	<i>Nüfus/ Şube Sayısı</i>	<i>Nüfus/ Personel Sayısı</i>	<i>Toplam Aktifler (GSYİH %)</i>	<i>Toplam Krediler (GSYİH %)</i>	<i>Toplam Mevduat (GSYİH %)</i>
<i>Türkiye</i>	3831	420	84	40	53
<i>Belçika</i>	2500	164	343	110	160
<i>Bulgaristan</i>	1253	221	112	78	67
<i>Çek Cumhuriyeti</i>	5251	273	117	58	77
<i>Danimarka</i>	2767	110	496	247	86
<i>Almanya</i>	2077	119	308	131	128
<i>Estonya</i>	6291	235	155	114	73
<i>İrlanda</i>	3634	131	809	270	178
<i>Yunanistan</i>	2761	171	206	90	117
<i>İspanya</i>	1034	172	327	187	170
<i>Fransa</i>	1676	131	375	122	93
<i>İtalya</i>	1771	187	243	122	83
<i>G. Kıbrıs</i>	858	64	822	342	343

Tablo A2 (Devam). Türkiye ve AB Ülkeleri Bankacılık Sektörü Verileri Karşılaştırması (2010)

<i>Letonya</i>	3614	182	161	114	70
<i>Litvanya</i>	3435	306	98	72	46
<i>Lüksemburg</i>	2175	19	2.118	495	670
<i>Macaristan</i>	2822	235	136	79	61
<i>Malta</i>	3586	109	721	373	293
<i>Hollanda</i>	5268	150	389	203	169
<i>Avusturya</i>	2007	108	378	151	116
<i>Polonya</i>	2867	208	88	57	55
<i>Portekiz</i>	1653	171	310	174	134
<i>Romanya</i>	3340	316	75	43	36
<i>Slovenya</i>	2892	168	153	101	69
<i>Slovakya</i>	4405	289	86	49	35
<i>Finlandiya</i>	3471	215	226	97	67
<i>İsveç</i>	4351	190	319	157	67
<i>Birleşik Krallık</i>	4997	131	603	319	324
<i>AB Ortalama</i>	3065	177	377	161	140

Kaynak: (TBB Bankalarımız (2010) ve ECB(2010) Raporları)

SON NOTLAR

¹ Bu çalışma *Anadolu Uluslararası Ekonomi Konferansında* sunulmuştur Haziran 19-21, 2013, Eskişehir.

² İlişki bankacılığı, bankaların müşterilerini yakından tanıyarak yatırım ve finansman özellikleri hakkında daha doğru bilgiye sahip olmalarını ifade eder.